

Vilniaus universiteto
Filosofijos fakulteto
Azijos ir transkultūrinių studijų institutas

Šiuolaikinių Azijos studijų programos studentė

UGNĖ PETRAVIČIŪTĖ

**Ezopinė kinų kalba: kritika Socialinių kreditų
sistemai Kinijos visuomenėje**

MAGISTRO DARBAS

Vadovas – dr. Konstantinas Andrijauskas

Vilnius 2020

Petravičiūtė, Ugnė

Ezopinė kinų kalba: kritika Socialinių kreditų sistemai Kinijos visuomenėje: magistro darbas / Ugnė Petravičiūtė, Šiuolaikinių Azijos studijų programos studentė; mokslinis vadovas dr. K. Andrijauskas; Vilniaus universitetas. Filosofijos fakultetas. Azijos ir transkultūrinių studijų institutas. – Vilnius, 2020. – 64 lap. Mašinr. – Santr. angl. – Bibliogr.: p. 48 (43 pavad.).

Socialinių kreditų sistema, stebėjimas, panoptikumai, socialinis valdymas, „ezopinė kalba“, kinai, rezistencija, kiniška mokslinė fantastika, kontrolė, kūryba

Magistro baigiamojo darbo objektas yra Kinijos visuomenės kritika Socialinių kreditų sistemos atžvilgiu, atsiskleidžianti Kinijos menininkų kūryboje. Tyrimo tikslas yra išsiaiškinti, kaip kritika Socialinių kreditų sistemos atžvilgiu atsispindi šiuolaikinių Kinijos menininkų kūryboje. Darbo uždaviniai: aptarti, kaip veikia Socialinių kreditų sistema šiuolaikinėje Kinijoje; kritiškai pristatyti Michel Foucault suformuluotą panoptikumo teoriją ir pritaikyti ją šiuolaikinės Kinijos kontekstui; išanalizuoti meno kūrinius, atskleidžiančius neigiamą kinų požiūrį į Socialinių kreditų sistemą ir tarpusavyje palyginti juose atsispindinčius kritikos raiškos būdus.

Įvertinus tai, kaip yra reiškiamas kritika Socialinių kreditų sistemos atžvilgiu, galima daryti išvadą, kad sistemai kritikuoti yra pasirenkamas netiesioginis būdas, sistemos konkrečiai neįvardinant, naudojantis alegorijomis ir metaforomis. Tokia forma išreikšta kritika negali būti užfiksuojama pačios Socialinių kreditų sistemos. Tai reiškia, kad išradingi kinai randa būdą apeiti visuomenės kontrolei skirtą sistemą ir išreikšti savo nuomonę autoritarinėje valstybėje jautriomis politinėmis temomis. Tyrime aptartuose meno kūriniuose atsispindinti kritika Socialinių kreditų sistemos atžvilgiu yra labiausiai susijusi su sistemos savybe pažeisti žmogaus privatumą. Todėl nepaisant to, kad Kinijos visuomenė yra laikoma linkusia į kolektyvizmą ir bendruomeniškumą, daliai jos narių sistema yra nepriimtina dėl pernelyg didelio privatumo pažeidimo.

Magistro darbas gali būti naudingas studentams, mokslininkams, visuomenės nariams, norintiems susipažinti su šiuolaikinėje Kinijoje veikiančia Socialinių kreditų sistema ir rezistencijos vyraujančiai politinei ideologijai formomis šiuolaikinėje Kinijoje.

TURINYS

ĮVADAS	5
1. SOCIALINIŲ KREDITŲ SISTEMOS VEIKIMAS ŠIUOLAIKINĖJE KINIJOJE	9
1.1. ISTORINIS IR KULTŪRINIS SOCIALINIŲ KREDITŲ SISTEMOS KONTEKSTAS	9
1.2. SOCIALINIŲ KREDITŲ SISTEMOS VEIKIMO MECHANIZMAS	12
1.3. KOMERCINĖS SOCIALINIŲ KREDITŲ SISTEMOS.....	15
1.4. SOCIALINIŲ KREDITŲ SISTEMOS IR STEBĖJIMO TECHNOLOGIJŲ RYŠYS.....	17
1.5. KINŲ NUOMONĖ APIE SOCIALINIŲ KREDITŲ SISTEMĄ.....	18
2. DISCIPLINUOTI IR BAUSTI: SOCIALINIŲ KREDITŲ SISTEMOS GIMIMAS	19
3. EZOPINĖ SOCIALINIŲ KREDITŲ SISTEMOS KRITIKA	24
3.1. SOCIALINIŲ KREDITŲ SISTEMOS KRITIKA MOKSLINĖS FANTASTIKOS KŪRINIUIOSE	25
3.1.1. <i>Apsakymas „Tylos miestas“</i>	27
3.1.2. <i>Apsakymas „Susitikimas“</i>	32
3.2. SOCIALINIŲ KREDITŲ SISTEMOS KRITIKA FILME „LAUMŽIRGIO AKYS“	35
3.3. SOCIALINIŲ KREDITŲ SISTEMOS KRITIKA KINIJOS PARODOSE	40
3.3.1. <i>Paroda „346 000 Uhano gyventojų paslaptys“</i>	40
3.3.2. <i>Dviejų miestų urbanistikos ir architektūros bienalė</i>	42
IŠVADOS	45
BIBLIOGRAFINIS SĄRAŠAS	48
PRIEDAI	54
SUMMARY	64

ĮVADAS

Socialinių kreditų sistema (SKS) Kinijoje taikyti pradėta valdžios – Kinijos komunistų partijos (KKP) – iniciatyva. Nors Vakarų žiniasklaidoje sistema yra pateikiama kaip itin neigiamas, žmogaus prigimtines teises ir laisves pažeidžiantis reiškinys, iš pirmo žvilgsnio Kinijos visuomenė šiai sistemai ne tik nesipriešina, bet ir pritaria, todėl Kinijos valdžios pozicija SKS klausimu tarytum sutampa su populiariąja visuomenės nuomone. Visgi, Kinijos visuomenė nėra vienalytis darinys, joje gali egzistuoti nuomonių pliuralizmas ir SKS kvestionavimas, tačiau dėl autoritarinės valstybės valdymo specifikos kritika valdžios iniciatyvoms nebūtinai gali būti reiškiamą garsiai, tiesioginiais ir reprezentatyviais būdais. Tai reiškia, kad kinams, nepritariantiems SKS, tenka ieškoti kūrybiškų būdų nesutikti su valdžios plėtojama naratyvu ir reikšti savo nuomonę netiesiogiai – per kūrybą, naudojantis ezopine kalba. Sąvoka „ezopinė kalba“ arba „Ezopo kalba“ gali būti suprantama kaip užmaskuotas minčių reiškinys būdas ar alegorinis pasakojimas. Lietuvių literatūros enciklopedijoje ezopinė kalba yra apibūdinama kaip „perkeltinių prasmių stilistika, užšifruojanti priešingas esamam režimui idėjas metaforų, aliuzijų, parafrazių priemonėmis, konstruojanti dvilypį kūrinių planą, aiškų visuomenei ir neįkandamą cenzūrai“ (Lietuvių literatūros enciklopedija). Ezopinę kalbą galima suprasti kaip literatūrinės komunikacijos būdą, kuris šiuolaikinės Kinijos kontekste išėina už pačios literatūros ribų, nes apie nepatogias temas, tokias kaip SKS, kalbama ne tik per literatūrą, bet per meną apskritai.

Baigiamojo darbo **objektas** yra Kinijos visuomenės kritika SKS atžvilgiu, atsiskleidžianti Kinijos menininkų kūryboje. **Tyrimo problemos formuluotė** – SKS priėmimas visuomenėje nėra toks vienareikšmis, koks gali pasirodyti iš oficialaus Kinijos valdžios naratyvo ir kai kurių atliktų viešąją Kinijos gyventojų nuomonę SKS klausimu užčiuopti siekiančių tyrimų. Kritika valdžios atžvilgiu autoritarinėje valstybėje nėra priimtina. Kinijos atveju tokią tendenciją gerai iliustruoja pačios SKS, siekiančios kontroliuoti gyventojų elgesį, atsiradimas. Tačiau tai, kad kritika nėra išsakoma tradiciniais būdais ir atstovaujama viešai, nereiškia, kad ji neegzistuoja. Kritika SKS atžvilgiu Kinijoje gali būti išreiškiamą netiesioginiais būdais, per meną. Todėl šio **tyrimo tikslas** yra išsiaiškinti, kaip kritika SKS atžvilgiu atsispindi šiuolaikinių Kinijos menininkų kūryboje.

Atsižvelgiant į tyrimo tikslą yra išsikelti šie **uždaviniai**:

1. Aptarti, kaip veikia SKS šiuolaikinėje Kinijoje.
2. Kitiškai pristatyti Michel Foucault suformuluotą panoptikumo teoriją ir pritaikyti ją šiuolaikinės Kinijos kontekstui.
3. Išanalizuoti meno kūrinis, atskleidžiančius neigiamą kinų požiūrį į SKS ir tarpusavyje palyginti juose atsispindinčius kritikos raiškos būdus.

Panoptikumas yra XVIII a. anglų filosofo Jeremy Bentham suprojektuota architektūrinė struktūra, kurios pirminė paskirtis – stebėjimu pagrįsta kalinių kontrolė. Panoptikumas – tai apskritas pastatas, kurio viduryje yra įrengtas stebėjimo bokštas. Bokšte budintis prižiūrėtojas gali vienodai gerai matyti visus palei pastato sienas esančiose vienutėse sėdinčius kalinius. Tuo tarpu kaliniai prižiūrėtojo matyti negali dėl bokštą dengiančių žaliuzių. Tai lemia, kad nei vienas kalinys nežino, kada tiksliai gali būti stebimas, tačiau tokia tikimybė yra visada. Todėl visi kaliniai yra priversti nuolat elgtis taip, lyg būtų stebimi. XX a. prancūzų filosofas Michel Foucault panoptikumą pakelia į kitą lygmenį, teigdamas, kad struktūrą galima suprasti ne tik kaip pastatą, bet taip pat kaip visuomenės kontrolės schemą. Šiame tyrime aptariama SKS taip pat yra stebėjimu pagrįstas visuomenės kontrolės mechanizmas. Todėl siekiant geriau suprasti sistemos funkcijas ir įtaką Kinijos visuomenei ji bus lyginama su panoptikumu.

Numatytam tikslui pasiekti ir uždaviniams įgyvendinti bus naudojami tokie **tyrimo metodai**:

1. **Diskurso analizė**: remiantis su SKS susijusiais dokumentais ir kitų mokslininkų darbais, bus nagrinėjamas SKS diskursas – tai, kaip SKS yra plėtojama, kaip sistema funkcionuoja, ir tai, kaip ji vertinama.
2. **Pagrįstoji teorija**: Jeremy Bentham aprašytas ir vėliau Michel Foucault išplėtotas panoptikumo konceptas bus pritaikomas Kinijos kontekstui.
3. **Kokybinė turinio analizė**: analizuojant kūrinis bus remiamasi **hermeneutiniu** interpretacijos metodu. Bus aiškinamasi, kokia yra nagrinėjamų tekstų esmė, ir tai, kas slypi po pirmine tekstų prasme, kokia yra perkeltinė kūrinų prasmė. Taip pat bus remiamasi **semiotiniu** analizės metodu: bus gilinamasi į sąlygas, kuriomis gimė nagrinėjami kūriniai, taip pat į autorių gyvenimų kontekstus ir bandoma susieti juos su kūrinų turiniu, aiškinantis kaip sąlygos, kuriomis gimė kūrinys, paveikė paties kūrinio prasmę.

Remiantis šiais metodais nagrinėsiu: 1) mokslinės fantastikos žanrui priklausančius šiuolaikinės Kinijos autorių apsakymus – Ma Boyong 马伯庸 „Tylos miestą“ („The City of Silence“) ir Chen Qiufan 陈楸帆 „Susitikimą“ („The Reunion“); 2) kinų menininko Xu Bing 徐冰 filmą „Laumžirgio akys“ („Dragonfly Eyes“); bei 3) Kinijoje vykusias šiuolaikinio meno parodas – kinų menininko Deng Yufeng 邓玉峰 parodą „346 000 Uhano gyventojų paslaptys“ („346,000 Wuhan Citizens' Secrets“) ir tris instaliacijas, eksponuotas Dviejų miestų urbanistikos ir architektūros bienalėje (*Bi-City Biennale of Urbanism and Architecture*) – tai „Stebėtojas >< Stebimas“ („The Watcher >< The Watched“), sukurta Yang Yang 杨扬, Kaiho Yu 余佳浩 ir Dana Cuff; „Miesto panopticismas“ („City Panopticism“), sukurta Wang Xiaoyu 王晓宇 ir Wang Yutian 王雨田; ir „Septynios Melonopolio istorijos“ („Seven Stories of Mellonopolis“), sukurta Studio Forage ir ALINE Studio.

Apsakymų naratyvuose ieškosiu sąsajų su šiandieninėje Kinijoje veikiančia SKS, taip pat ieškosiu ezopinės kalbos apraiškų, kuriomis yra išreiškiama netiesioginė kritika realybėje egzistuojančiai SKS. Filmo „Laumžirgio akys“ turinį ir formą (filmas sukurtas naudojantis tik stebėjimo kameromis fiksuotais vaizdo įrašais) analizuosiu autoriaus interviu kontekste. Aiškinsiuosi, kokią žinutę savo kūrinium autorius norėjo perduoti pasirinkęs novatorišką pasakojimo formą. Gilindamasi į dvi Kinijoje veikusias parodas, kurių tematika yra susijusi su SKS ir gyventojų stebėjimu, analizuosiu jose eksponuotus kūrinius ir vertinsiu, kokie sistemos bruožai yra labiausiai kritikuojami šiuolaikinės Kinijos menininkų.

Būtent šie pirminiai šaltiniai yra pasirinkti dėl jų prieinamumo, aktualumo ir svarbos. Apsakymai „Tylos miestas“ ir „Susitikimas“ buvo atrinkti iš anglų kalba prieinamų šiuolaikinės Kinijos rašytojų mokslinės fantastikos žanro apsakymų. Apsakymas „Tylos miestas“ buvo publikuotas ir pačioje Kinijoje originalo kalba, tuo tarpu apsakymas „Susitikimas“ buvo publikuotas tik anglų kalba kaip vertimas. Filmo „Laumžirgio akys“ pasirinkimą lėmė tai, kad jis buvo rodomas įvairiuose prestižiniuose Vakarų kino festivaliuose, tačiau filmas taip pat rodytas ir Kinijoje – jo peržiūros vyko Pekino Šiuolaikinio meno muziejuje, o filmo kūrėjas Xu Bing yra žinomas Kinijos menininkas, buvęs Pekino Centrinės dailės akademijos pirmininko pavaduotojas. Darbe aptariama paroda „346 000 Uhano gyventojų paslaptys“, veikusi Uhano meno galerijoje, buvo uždaryta valdžios institucijų iniciatyva praėjus vos dviems dienoms nuo parodos atidarymo. Nors dėl to šią parodą aplankyti galimybę turėjo tik nedidelė

Kinijos visuomenės dalis, pats ekspozicijos uždarymo faktas byloja apie jos turinio svarbą SKS kontekste. Kita darbe aptariama paroda, Šendžene vykusį Dviejų miestų urbanistikos ir architektūros bienalė, yra pasaulyje labiausiai lankoma architektūros paroda, todėl joje eksponuoti ir šiame darbe aptariami kūriniai neabejotinai susilaukė daugybės kinų dėmesio.

SKS yra palyginti nauja ir sparčiai vystoma Kinijos valdžios iniciatyva. Tai lemia, kad moksliniai tyrimai, susiję su ja, negali iki galo atskleisti sistemos veikimo principo, kadangi ji greitai kinta; be to, Kinijos valdžia nėra linkusi viešinti detalios informacijos apie sistemos plėtojimą. Nepaisant to, didžioji dalis su SKS susijusių tyrimų yra skirti nusakyti jos veikimo principą, charakteristikas ir funkcijas, vertinti sistemos įtaką Kinijos visuomenei. Vienas reikšmingiausių šia tema atliktų tyrimų, kuriuo kaip antriniu šaltiniu remsiuosi šiame darbe, yra Leideno universiteto šiuolaikinės Kinijos studijų programos lektoriaus Rogier Creemers atlikta studija „Kinijos Socialinių kreditų sistema: besivystanti kontrolės praktika“ („China’s Social Credit System: An Evolving Practice of Control“). Taip pat atsiranda akademių bandymų apčiuopti viešąją Kinijos visuomenės nuomonę į privatumą ir pačią SKS. Vienas reikšmingiausių šia tema atliktų tyrimų, kuriuo taip pat remsiuosi savo darbe, yra Berlyno universiteto sinologijos profesorės Genia Kostka studija „Kinijos Socialinių kreditų sistema ir viešoji nuomonė: aukšto lygio pritarimo paaiškinimas“ („China’s Social Credit Systems and Public Opinion: Explaining High Levels of Approval“), atskleidžianti tai, kad didžioji Kinijos visuomenės dalis SKS vertina palankiai. Tačiau pati profesorė savo darbe mini, kad gautuose rezultatuose atsispindintis didžiosios Kinijos gyventojų dalies pritarimas SKS gali būti įtakotas autoritarinio režimo. Todėl norint atskleisti cenzūrai ir pačiai SKS nepaveikiamą kinų nuomonę į sistemą savo tyrime analizuosiu anksčiau įvardintus Kinijos menininkų kūrinius. Taip pat darbe nagrinėjant SKS diskursą bus remiamasi Kinijos valdžios išleistais su sistema susijusiais įstatymais. Siekiant nustatyti, kaip SKS veikia Kinijos visuomenę, bus remiamasi Jeremy Bentham raštais apie panoptikumą ir Michel Foucault knygos „Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas“ („Discipline & Punish: The Birth of the Prison“) skyriumi „Panopticism“ („Panopticism“), lyginant sistemos veikimą su panoptikumo veikimo principu.

Darbą sudaro įvadas, trys pagrindiniai dėstymo skyriai ir išvados. Baigiamojo darbo pirmame skyriuje yra aptariamas SKS diskursas. Antrame, teoriniame,

baigiamojo darbo skyriuje SKS yra lyginama su panoptikumu. Baigiamojo darbo trečiame, tiriamajame, skyriuje yra analizuojami kritiką socialinių kreditų sistemos atžvilgiu atspindintys Kinijos menininkų kūriniai. Galiausiai pateikiamos atlikto tyrimo išvados ir apibendrinimai.

1. SOCIALINIŲ KREDITŲ SISTEMOS VEIKIMAS ŠIUOLAIKINĖJE KINIJOJE

Pagal senovės kinų patarlę, *kalnai yra aukšti, o imperatorius – toli toli* (山高皇帝远 *shan gao, huangdi yuan*). Šis posakis reiškia, kad Kinija yra tokia didelė šalis, jog net aukščiausia valdžia nėra pajėgi viską matyti ir kontroliuoti. Tačiau tai, ko anot posakio negali padaryti net pats Kinijos imperatorius, šiuolaikinėje Kinijoje padaryti bando Komunistų partija, siekianti viską matyti ir kontroliuoti, pasitelkiant SKS. 2014 metais Kinijos Liaudies Respublikos Valstybės tarybos išleistoje rezoliucijoje dėl Socialinių kreditų sistemos įvedimo plano (社会信用体系建设规划纲要 *Shehui xinyong tixi jianshe guihua gangyao*) yra teigiama, kad vienas kertinių SKS siekių yra užtikrinti, jog patikimumas (诚信 *chengxin*) taptų Kinijos gyventojų veiksmų pagrindu (State Council of the People's Republic of China 2014). SKS yra pristatoma kaip atsakas į politinius skandalus, korupciją, pažeidimus maisto gamybos ir aplinkosaugos sferose, moralinį visuomenės nuosmukį. Tačiau Vakarų žiniasklaidoje pasirodantys straipsniai SKS dažniau pristato ne kaip visuomenę iš moralinio nuopuolio traukiančią iniciatyvą, bet kaip KKP planą, skirtą sustiprinti savo poziciją valdžioje ir sugriežtinti visuomenės kontrolę. SKS yra apibūdinama kaip „distopinis košmaras“ (Mosher 2019), „skaitmeninė diktatūra“ (Carney 2018) ar „orvelišką masinio stebėjimo įrankis“ (Gertz 2019). Visgi, tiek oficialūs valdžios dokumentai, tiek Vakarų žiniasklaidos straipsnių antraštės veikia byloja apie tai, kaip sistema yra vertinama, nei apie tai, kaip ji iš tiesų veikia. Tam, kad būtų galima geriau suprasti SKS veikimo principą ir jos reikšmę Kinijos visuomenei, reikėtų gilintis į jau egzistuojančias sistemas apraiškas.

1.1. Istorinis ir kultūrinis Socialinių kreditų sistemos kontekstas

Vienas svarbiausių SKS tikslų, nurodytų 2014 metais Valstybės tarybos išleistoje rezoliucijoje, yra „kelti visuomenės sąmoningumo ir dorovingumo

lygmenį“ (*State Council of the People's Republic of China* 2014). Šis tikslas apeliuoja į visuomenės moralę, todėl galima teigti, kad SKS yra pateikiama kaip įrankis, skirtas suformuoti pageidautino elgesio gaires Kinijos gyventojams. Toks valdžios siekis Kinijos politinėje tradicijoje nėra naujas reiškinys – valdžia dar nuo tradicinės Kinijos laikų yra moralės ir vertybių sergėtoja, turinti rodyti sektiną pavyzdį liaudžiai. Visų pirma, valdžia tradicinėje Kinijoje užsitarnavo moralinio autoriteto statusą per dangaus mandatą (天命 *Tianming*), kuris buvo suvokiamas kaip aukštesnių jėgų valdovui suteiktas jo dorovingumo patvirtinimas, dėl kurio jis buvo laikomas tinkamu valdyti žemėje. Tradicinės Kinijos valdyme ne mažiau svarbus ir konfucianistinis elgesio kodeksas – vietiniai valdytojai turėjo išlaikyti konfucianistiniais tekstais paremtus egzaminus tam, kad įrodytų esą verti jiems suteikiamos pozicijos ir pasirenę konfucianistinį moralinį kodeksą taikyti valdant (Creemers 2018, 5–6). Todėl galima sakyti, kad KKP paveldėjo moralinio autoriteto vaidmenį iš savo pirmtakų ir toliau tęsia valdžios buvimo tautos dorovės vedliu tradiciją (Ten pat, 6). Tai, kad Kinijoje buvimas moraliniu ir politiniu autoritetu yra persipynę tarpusavyje, tarsi pateisina KKP siekį stebėti ir drausminti visuomenę, pasitelkiant SKS.

Ko gero, pirminiu SKS prototipu galima laikyti dar Mao Dzedongo (毛澤東 Mao Zedong) valdymo laikais įvestą *dang'an* 档案 sistemą. Maoistinis režimas rūpinosi tuo, kad kiekvienas individas, organizacija ar smulkus valdžios organas turėtų asmeninį aplanką su informacija apie jo elgseną, kuriame būtų registruojami tiek nusižengimai, tiek pagyrimai. Įrašai apie gyventojus buvo renkami ugdymo įstaigose, darbuose; jie buvo pildomi informacija, susijusia su asmens laisvalaikio ir politine veikla (Botsman 2017; Jiang 2018, 381). SKS gali būti suvokiama kaip valdžios siekis stebėti valstybę ir kontroliuoti jos gyventojus, organizacijas ir valdžios vienetus, renkant informaciją skaitmeninio *dang'an* pavidalu (Jiang 2018, 381). Tai reiškia, kad Kinijos visuomenei asmeninės informacijos rinkimas nėra naujovė, todėl SKS galima matyti nebūtinai kaip novatorišką projektą, bet kaip nuoseklios Kinijos gyventojų sekimo evoliucijos produktą.

Visgi, tokios SKS, kokia egzistuoja šiandieninėje Kinijoje, užuomazgos pirmą kartą pasirodė ekonomikos reformų laikotarpio metu kaip planas, skirtas spręsti su rinkos ekonomika susijusias problemas. Kreditingumas, informacija apie sukauptą turtą ir patikimumas ekonominėje srityje buvo suvokiami kaip svarbūs elementai perėjimo į rinkos ekonomiką procese, tačiau informacijos apie tai stigo, todėl valdžia ėmėsi

pirmųjų žingsnių, siekiant išgauti ataskaitas apie finansinį kreditą (Creemers 2018, 8–9). Tuo tarpu kreditą sieti ne tik su ekonomika, bet ir su socialiniu valdymu (社会治理 *shehui zhili*) pradėta 2007 metais, kai Kinijos Valstybės taryba paskelbė Pagrindines gaires, susijusias su Socialinių kreditų sistemos kūrimu (关于社会信用体系建设的若干意见 *Guanyu shehui xinyong tixi jianshe de ruogan yijian*). Išleidus šį dokumentą aštuoniolika centrinės valdžios departamentų inicijavo SKS plėtros pradžia. Jau kitais metais kai kurios Kinijos savivaldybės paleido bandomąsias SKS versijas (Kostka 2019, 3).

Ryškiausias savivaldybės iniciatyvos pavyzdys – 2010 metais Suininge įsteigta visuomeninio kredito programa. Projekto pradžioje kiekvienam miesto gyventojui buvo priskirta 1000 kredito taškų, kurie galėjo būti atimami tokiu atveju, jei individas pažeisdavo įstatymą, įvykdydavo administracinį nusižengimą ar pamindavo moralines normas. Pavyzdžiui, būti pagautam girtam už vairo reišė 50 taškų praradimą, susilaukti vaiko be šeimos planavimo patvirtinimo reišė 35 taškų praradimą, paskolos negrąžinimas laiku reišė nuo 30 iki 50 taškų praradimą. Prarasti taškai galėjo būti atgaunami už gerą elgesį per 2–5 metų laikotarpį, priklausomai nuo pažeidimo rimtumo. Pagal sukauptą taškų sumą gyventojai buvo skirstomi į kategorijas nuo A iki D. A kategorijai priklausantys gyventojai gavo lengvatas įsidarbinant, tuo tarpu mažiau taškų turintys gyventojai turėjo praeiti specialias patikras, atlikti papildomus testus tiek norint gauti darbą ar siekiant tapti valstybės tarnautoju, tiek norint gauti paskolą, paramą ar kitas lengvatas. Taip pat Suiningo valdžia viešai paskelbė dokumentą su vardais žmonių, praradusių taškus, ir jų įvykdytais nusižengimais. Suininge įvesta gyventojų reitingavimo sistema pasižymėjo tokiais elementais, kokius turi ir dabartinė SKS: individo elgsenos vertinimu, už nusižengimus taikomomis bausmėmis, viešo gėdinimo praktikomis (Creemers 2018, 9–10). Ši sistema buvo pirmasis žingsnis link kreditą skaičiuojančios sistemos, kuri nėra pagrįsta vien ekonominiais tikslais – tai pirmoji kreditą skaičiuojanti iniciatyva, kurios tikslas yra socialinis valdymas.

Sąvoka „socialinis valdymas“ apibūdina valdymo sistemą, kuria KKP jau kelis dešimtmečius siekia užtikrinti ne tik tvarką visuomenėje ir jos saugumą, bet ir savo politinės pozicijos saugumą – tai yra išlaikyti valdžią ir galią savo rankose (Hoffman 2017, 2–3). Socialinis valdymas reiškia siekį valdyti visuomenę, tačiau kad tai pavyktų pati visuomenė turi būti įsitraukusi į šį procesą. Visuomenės savikontrolė yra svarbi socialinio valdymo idėjos dalis, tačiau individui suteikiama galimybė pačiam save

kontroliuoti šiame kontekste nereiškia, kad jam suteikiama autonomija, galimybė save kontroliuoti pagal savo paties susikurtas normas. Šiame kontekste gyventojų savikontrolė reiškia veikimą pagal KKP siūlomus moralinius standartus. Socialiniame valdyme ypač svarbus atsakomybės konceptas. Buvimas atsakingu reiškia, kad kiekvienas Kinijos pilietis jaučia pareigą atstovauti KKP valdymą. Tokia gyventojų savikontrolė, anot tyrėjos Samanthos Hoffman, yra KKP tikslas, kurio įgyvendinimas reikštų idealios valdymo sistemos pasiekimą (Ten pat, 4–8). Socialinio valdymo šiandieninėje Kinijoje siekiama pasitelkiant SKS. Ištobulintų stebėjimo, sekimo, duomenų rinkimo ir perdavimo technologijų dėka veikianti SKS turėtų būti suvokiama kaip KKP įrankis, skirtas automatizuoti visuomenės kontrolę. Sistemos dėka individai už savo kontrolę tampa atsakingi patys. SKS, leidžianti stebėti ir formuoti gyventojų elgesį, suteikia galimybę užbėgti už akių įvykiams, kurie galėtų kelti problemas visuomenės ar KKP gerovei (Ten pat, 2–8).

Vienos svarbiausių technologijų, be kurių sistemos veikimas nebūtų įmanomas yra „didieji duomenys“ ir dirbtinis intelektas. „Didieji duomenys“ (angl. *Big Data*) yra informacijos paketas, surenkamas iš skaitmeninės komunikacijos priemonių – socialinės medijos, išmaniųjų telefonų, nešiojamų ar dėvimų įtaisų, bankinių pervedimų ir pan. Sąvoka „didieji duomenys“ reiškia surinktą išties didelį informacijos kiekį, itin greitą informacijos perdavimo galimybę, ir didelę surinktų duomenų įvairovę. Šių duomenų apdorojimas yra automatizuotas procesas – tai analizė, grįsta kompiuteriniais algoritmais (Lehr 2019, 89). Tuo tarpu dirbtinis intelektas gali būti apibūdinamas kaip kompiuterinė sistema, sugebanti teisingai interpretuoti išorinius duomenis, mokytis iš jų ir pritaikyti sugeneruotas žinias įgyvendinant nustatytus tikslus (Kaplan 2018). Tiek „didieji duomenys“, tiek dirbtinis intelektas yra neatsiejamos sistemos dalys, be kurių nebūtų įmanoma sukurti visą šalį ir jos gyventojus apimančio stebėjimo mechanizmo (Lehr 2019, 170).

1.2. Socialinių kreditų sistemos veikimo mechanizmas

Tobulėjančių technologijų pagalba vis plačiau po Kiniją sklindanti SKS vertina individų, verslų, socialinių organizacijų ir valstybinių įstaigų patikimumą (Kostka 2019, 2). Tai, iš kur sistema pasiima duomenis, gali būti suskirstyta į tris kategorijas: finansinę, socialinę ir virtualią. Pirma, sistema analizuoja duomenis apie gyventojų pajamas,

mokesčius, paskolų išmokėjimą, sąskaitas. Antra, analizuojami duomenys susiję su eismo įvykiais, nusikalstamumu, šeimos planavimu, akademinio sąžiningumu, savanoriška veikla. Trečia, į analizuojamų duomenų lauką patenka gyventojų interaktyvi veikla – vertinama bendravimo su kitais interneto vartotojais kultūra, internete skelbiamos informacijos patikimumas, apsipirkimo įpročiai (Jiang 2018, 381). Analizuojant apie gyventojus surinktus duomenis, jų patikimumo lygis yra konvertuojamas į socialinio kredito taškų skaičių. Surinkta taškų suma gali keistis priklausomai nuo gyventojų veiksmų (Lehr 2019, 174).

Nors, kaip minėta anksčiau, SKS įvedimas Kinijoje brendo jau kurį laiką, didesnių veiksmų imtasi tik 2014 metais, Kinijos Valstybės tarybai išleidus Rezoliuciją dėl Socialinių kreditų sistemos įvedimo plano (社会信用体系建设规划纲要 *Shehui xinyong tixi jianshe guihua gangyao*) (Kostka 2019, 3). Rezoliucijoje užsibrėžtas ambicingas tikslas – valstybiniu lygmeniu sistemą įgyvendinti iki 2020 metų. Apie sistemos diegimo procesą rezoliucijoje kalbama abstrakčiai – nurodoma, kad atitinkamos institucijos turėtų pasirūpinti gyventojų švietimu sąžiningumo klausimais, skirtinguose Kinijos regionuose turėtų būti rūpinamasi platformų, padėsiančių kaupti ir perduoti su kreditu susijusią informaciją, diegimu. Svarbu tai, kad nors ir šiame oficialiame dokumente nėra užsimenama apie būtinybę gyventojus vertinti konkrečia taškų suma, rezoliucijoje visgi nurodoma, kad SKS turi veikti apdovanojimų ir nuobaudų principu (*State Council of the People's Republic of China* 2014). Apdovanojimai ir nuobaudos yra tarsi grįžtamasis ryšys į gyventojų veiksmus, kurie vertinami ne tik pagal teisinėje sistemoje įtvirtintus įstatymus, bet ir pagal nerašytą moralės kodeksą, susijusį su ekonomine, socialine bei politine sferomis (Creemers 2018, 2).

Nusižengus įstatymui arba valdžios sukurtoms moralumo gairėms, gyventojui gresia patekimas į juodąjį sąrašą, o tai reiškia įvairius apribojimus. Tuo tarpu už patikimą elgesį ir valdžios nustatytą moralumo gairių laikymąsi individas, verslas ar organizacija yra įtraukiami į raudonąjį sąrašą, o tai reiškia įvairias privilegijas bei lengvatas (Kostka 2019, 3–4). Siekiant suvienodinti bausmių ir skatinimų nuostatus skirtingose Kinijos savivaldybėse, 2016 metais Valstybės tarybos generalinis biuras atnaujino savo politiką Socialiniu kreditų sistema įtvirtinamų bausmių klausimu ir išleido dokumentą pavadinimu Kredito struktūros spartinimas, įspėjimo ir bausmės mechanizmai nepatikimiems žmonėms (关于加快推进失信被执行人信用监督、警

示和惩戒机制建设的意见 *Guanyu jiakuai tuijin shixin bei zhixing ren xinyong jiandu, jingshi he chengjie jizhi jianshe de yijian*), kuriame nurodytas kertinis principas – „Jeigu pasitikėjimo netenkama vienoje sferoje, suvaržymai yra taikomi visose sferose“ (*Central Committee General Office and State Council General Office* 2016). Tai reiškia, kad nepriklausomai nuo nusižengimo pobūdžio, jo pasekmės gali atsiliiepti įvairioms žmogaus gyvenimo sritims.

Toks bausmių principas dar yra žinomas kaip Jungtinė bausmių sistema (联合惩治体系 *Lianhe chengzhi tixi*), pagal kurią į juoduosius sąrašus patekę žmonės sulaukia įvairių apribojimų. Pavyzdžiui, individas praranda galimybę kurti verslą, tokiam žmogui apsunkinama paskolos gavimo procedūra, jis netenka galimybės gauti valstybinę paramą ar pašalpas, atlikti valstybės tarnybą, tapti KKP nariu ir užsiimti žurnalistika. Individui draudžiama dirbti maisto, vaistų, fejerverkų ir pavojingų chemikalų gamybos sektoriuose, jis negali pretenduoti į garbės titulus, netenka galimybės įsigyti nekilnojamąjį turtą. Žemą socialinį kreditą turinčiam žmogui taip pat gresia apribojimai vartojimo sferoje: į juodąjį sąrašą įtrauktiems žmonėms draudžiama keliauti pirmąja klase, naudotis greitaisiais traukiniais, skraidyti ne privačiais lėktuvais, apsigyventi žvaigždutėmis įvertintuose viešbučiuose, lankytis prabangiuose restoranuose ir kurortuose, naktiniuose klubuose ir golfo aikštynuose, vykti atostogauti į užsienį, leisti vaikus į privačias mokyklas, pirkti aukštą vertę turinčius daiktus, įsigyti bei renovuoti namus ar pirkti automobilius (Creemers 2018, 14–15). Šis ilgas apribojimų sąrašas byloja apie tai, kad žmogaus, įtraukto į juodąjį sąrašą gyvenimas gali gerokai komplikuoctis, todėl nusižengti paprasčiausiai neapsimoka.

2018 metų kovo duomenimis žemą socialinį kreditą turintys Kinijos piliečiai daugiau nei 9 milijonus kartų neteko galimybės įsigyti lėktuvo bilietus, o važiuoti greitaisiais traukiniais tokiems piliečiams neleista daugiau nei 3 milijonus kartų (Ten pat, 15). 2017 metų vasario mėnesio duomenimis 71 000 prasiskolinusių individų su žemu socialiniu kreditu negavo vadovo pareigų įvairiose įmonėse. Kinijos pramonės ir prekybos banko atstovo teigimu, juodajame sąrašė esantiems individams buvo nesuteiktos paskolos, kurių vertė siekia daugiau nei 6,97 milijardus juanių. Anot Kinijos tarptautinės prekybos ir ekonominio bendradarbiavimo akademijos direktoriaus, dėl šios sistemos ir jos sukeliama nepatogumų, apie 10 procentų žmonių, esančių juodajame sąrašė, pradėjo grąžinti skolas (Zuboff 2019, 367). Į juodąjį sąrašą patekęs žmogus netenka teisės į daugelį tarsi savaime suprantamų paslaugų ir galimybių. Per

taikomus apribojimus jis yra atskiriamas nuo likusios visuomenės. Todėl piliečiai, nenorintys likti juodajame sąraše, yra priversti keisti savo elgesį.

Dėl plataus bausmių spektro SKS galima laikyti paveikia priemone baudžiant nepatikimus gyventojus. Tačiau kyla klausimas, kas yra laikomas nepatikimu gyventoju Kinijoje? Ar nepatikimu yra laikomas tik visuomenei savo veiksmais žalą darantis žmogus ar ir vyraujančiai politinei sistemai neparankus pilietis? Žiniasklaida ir Žmogaus teisių stebėsenos organizacija (*Human Rights Watch*) pastebėjo, kad kai kurie politiškai aktyvūs Kinijos piliečiai už neparankią valdžiai nuomonę buvo įtraukti į juoduosius sąrašus be išankstinio perspėjimo ir dėl to neturėjo galimybės apskusti tokį sprendimą. Pagal oficialias nuostatas prieš patenkant į juodąjį sąrašą žmogus turi būti apie tai perspėtas, jam turi būti suteikta teisė tokį sprendimą apskusti. Nėra aišku, ar tai, kad kai kurie politiškai aktyvūs piliečiai nebuvo informuoti apie patekimą į juodąjį sąrašą, yra sistemos klaida ar sąmoningas sprendimas (Creemers 2018, 19). Tačiau panašu, kad valdžia yra linkusi naudoti SKS kaip priemonę, skirtą bausti jai nepalankius individus. Tai iliustruoja žurnalisto Liu Hu 刘虎, rašiusio apie valdžios korupciją, istorija. Liu Hu 2013 metais buvo suimtas dėl valdžios šmeižto ir nepagrįstų spekuliacijų jautriomis socialinėmis temomis. Liu Hu taip pat prarado socialinio kredito taškus ir dėl to tapo smarkiai apribotas (Carney 2018). Kinijoje viešai skelbti priešingą valdžiai politinę nuomonę niekada nebuvo paranku, tačiau atsiradus SKS tai gali tiesiogiai atsiliepti gyventojų gerbūviui (Botsman 2017). Algoritmai, nustatantys socialinio kredito skaitinę išraišką, negali įvertinti situacijos ir nuspėti priežasčių, dėl kurių buvo atliktas vienas ar kitas poelgis, todėl sistemos nešališkumas kelia abejones. Galima daryti prielaidą, kad SKS ne visada objektyviai vertina gyventojus arba vertina ne jų patikimumą apskritai, bet patikimumą politinės sistemos atžvilgiu.

1.3. Komercinės socialinių kreditų sistemos

Nors žiniasklaidos straipsniuose ir mokslinėje literatūroje terminas „Socialinių kreditų sistema“ yra dažnai vartojamas vienaskaitos forma, tai nėra vienalytis projektas – šalia valdžios iniciatyva veikiančios SKS egzistuoja dar aštuonios komercinės socialinių kreditų skaičiuojančios iniciatyvos, plėtojamos privačių kompanijų, gavusių leidimą skaičiuoti savanoriškai į jas įsitraukiančių gyventojų socialinį kreditą (Lehr 2019, 173–174). Visas socialinių kreditų sistemas vienija bendras tikslas – daryti įtaką

Kinijos gyventojų, verslų, socialinių ir valstybinių įstaigų veiksmams ir formuoti jų elgseną. Taip pat visos sistemos veikia apdovanojimų ir bausmių principu (Kostka 2019, 1).

Nepaisant to, valstybinė ir komercinės socialinių kreditų sistemos kai kuriais atžvilgiais skiriasi. Valdžios iniciatyva veikianti SKS siekia įtraukti visus Kinijos gyventojus, verslus ir organizacijas; dalyvavimas valstybinėje SKS yra privalomas. Tuo tarpu komercinės socialinių kreditų sistemos veikia savanorišku pagrindu. Gyventojai gali patys pasirinkti, ar nori jose dalyvauti. Taip pat komercinės socialinių kreditų sistemos plėtojančios kompanijos yra labiau orientuotos į vartotojiškumo skatinimą – už surinktus kredito taškus gyventojas gauna nuolaidas kompanijos ar jos partnerių teikiamoms paslaugoms. Aukšto kredito turėtojams suteikiama galimybė geresnėmis sąlygomis gauti paskolą, patogesnė prieiga prie įvairių paslaugų, tokių kaip dviračių ar mašinų nuoma, greitas būdas gauti vizą, pirmenybė ligoninėse ar nemokamos sveikatos patikros. Dar vienas skirtumas tarp valstybinių ir komercinių socialinių kreditų sistemų – technologinis pažangumas. Valstybiniai projektai yra ne tokie pažangūs, gyventojų vertinimas yra pagrįstas paprastesniais algoritmais (Ten pat, 2–4). Pagal valstybinę SKS gyventojas gali būti priskiriamas į juodąjį arba raudonąjį sąrašą, tuo tarpu komercinės iniciatyvos yra pagrįstos sudėtingesne vertinimo sistema (Creemers 2018, 27). Komercinės iniciatyvos skiriasi nuo valstybinės sistemos, todėl terminas „Socialinių kreditų sistema“ iš tiesų aprėpia kelis skirtingus projektus, kurie negali būti suvokiami kaip vientisas projektas.

Kelių atskirų socialinių kreditų skaičiuojančių sistemų koegzistavimas Kinijoje yra apgalvotas valdžios pasirinkimas. Kinijos valdžia nenori patikėti SKS į vienos kompanijos rankas, nes tai suteiktų vienam verslui pernelyg daug galios tiek sukauptos informacijos, tiek galimybės formuoti žmonių elgseną atžvilgiu (Zuboff 2019, 366). Tačiau 2018 metais valdžia pasiūlė komercinės socialinių kreditų sistemas plėtojančioms kompanijoms įsteigti dar vieną, bendrą SKS – *Baihang Credit* (百行征信 *Baihang zhengxin*). *Baihang Credit* priklauso tiek valstybinei įmonei – Nacionalinei Kinijos interneto finansų asociacijai (priklauso 36% kompanijos akcijų), – tiek aštuonioms privačioms komercinės socialinių kreditų sistemas vystančioms kompanijoms (priklauso po 8% kompanijos akcijų) (Kostka 2019, 5). *Baihang Credit* įsteigimas byloja apie tai, kad valdžia planuoja išlikti pagrindiniu SKS plėtojančiu organu, ji neketina užleisti kontrolės pozicijos jokiai privačiai įmonei.

1.4. Socialinių kreditų sistemos ir stebėjimo technologijų ryšys

Žmogaus socialiniam kreditui apskaičiuoti yra naudojami duomenys, susiję su jo internetine veikla ar dokumentuose fiksuojamu elgesiu. Tačiau kai kurie SKS projektai duomenų apie šalies gyventojus rinkimui pasitelkia ir pažangiausias vaizdo stebėjimo technologijas – žmogaus veidą atpažįstančias stebėjimo kameras (Creemers 2018, 21). Pagal valdžios planus iki 2020 metų Kinijoje turėtų būti sumontuotos daugiau nei 600 milijonų išmaniųjų stebėjimo kamerų. Tokios stebėjimo kameros gali nuskaityti praeivių veidus ir juos atpažinti. Nuskaičiusi praeivio veidą, išmanioji stebėjimo kamera suranda ir papildomą apie praeivį sukauptą informaciją – jo vardą, adresą, asmens tapatybės kortelės duomenis, paso numerį. Sistema kontroliniame kambaryje vaizdo medžiagą stebinčiam pareigūnui gali pranešti apie aptiktą įtartina praeivį. Tokiu atveju pareigūnas turi nuspręsti, ar reikėtų imtis papildomų veiksmų – pavyzdžiui, išsiųsti policijos pareigūną link įtartino asmens (Lehr 2019, 171). Tai reiškia, kad SKS turi galimybę fiksuoti žmonių veiksmus ir vertinti individo elgesį net ir tada, kai jis pats nesinaudoja jokiais technologijomis ir galimai nesijaučia stebimas.

Kinijos stebėjimo kamerų tinklo pajėgumą iliustruoja BBC naujienų tarnybos žurnalisto John Sudworth atliktas eksperimentas. 2017 metų gruodį žurnalistas nusprendė išsiaiškinti, kiek laiko Gujango policijos pareigūnai užtruks, kol stebėjimo kamerų pagalba suras ieškomą žmogų. Bendradarbiaudamas su policijos pareigūnais, John Sudworth įkėlė savo nuotrauką į skaitmeninę duomenų bazę, kurioje laikoma kiekvieno Gujango gyventojų nuotrauka. Šioje duomenų bazėje eksperimento tikslais jis buvo pažymėtas kaip tariamas nusikaltėlis. Eksperimento metu žurnalistas ėjo gatvėmis, esančiomis netoli miesto centro, autobusų stoties link, specialiai nesislėpdamas nuo viešose erdvėse sumontuotų stebėjimo kamerų. Policijos pareigūnai apsupo žurnalistą per septynias minutes (BBC 2017). Atliktas eksperimentas byloja apie tai, kad kamerų pagalba sistema norimą žmogų gali rasti itin greitai.

Paskatintos ambicingo valdžios plano Kinijos aukštąsias technologijas plėtojančios įmonės ėmėsi kurti dar pažangesnes stebėjimo sistemas ir tobulinti veido atpažinimo technologiją. Viena tokių įmonių yra 2011 metais įkurta veido atpažinimo technologijas plėtojanti kompanija Megvii. Megvii atstovų teigimu, kompanija kuria mąstančias šiuolaikinio miesto akis, kurios ne tik atpažins praeivį, bet ir, esant poreikiui,

galės jį sekti nuo kelionės pradžios iki kelionės pabaigos, tarpusavyje sujungiant skirtingose vietose išdėstytomis kameromis fiksuojamą medžiagą. Stebėjimo kamerų sistemos ateityje gali būti taip ištobulintos, jog Megvii kompanijos atstovas Xie Yinan 谢一楠 svarsto, ar žmogus išvis turės galimybę įvykdyti nusikaltimą, jeigu kamerų pagalba nusikaltėliai bus pastebėti ir identifikuoti dar nusikaltimo vykdymo procese (Lehr 2019, 171). Stebėjimo ir veido atpažinimo technologijos šiuo metu jau yra tokios pažengusios, kad jų dėka išgaunama informacija apie Kinijos gyventojus yra naudojama kai kurių visuomenės narių socialiniam kreditui nustatyti, tačiau panašu, kad dar labiau tobulinant stebėjimo technologijas, jų vaidmuo SKS projekte tik augs. Stebėjimo technologija yra svarbi SKS sudedamoji dalis, nes leidžia sistemai veikti realioje erdvėje, vertinti gyventojų elgesį, esantį už internetinio ir dokumentuojamo elgesio ribų.

1.5. Kinų nuomonė apie Socialinių kreditų sistemą

Nors SKS galima vertinti kaip Kinijos valdžios ambiciją įsiskverbti į kuo didesnę visuomenės gyvenimo dalį, nepaliekant teisės į privatumą ir apribojant laisvę, panašu, kad Kinijoje vyraujanti viešoji gyventojų nuomonė apie sistemą yra teigiama. Tai patvirtina sinologijos profesorės Genia Kostka 2018 metų vasario–balandžio mėnesiais atlikta visą Kiniją apimanti internetinė apklausa, kuria siekta išsiaiškinti, kaip kinai vertina SKS. Vienas svarbiausių tyrimo rezultatų – kinai į SKS žiūri pozityviai. Tyrimas parodė, kad didesnė dalis kinų suvokia SKS ne kaip kontrolės instrumentą, bet kaip natūralią technologinių inovacijų pasekmę, kaip instrumentą, skirtą pagerinti jų gyvenimo kokybę, skatinti visuomenę elgtis sąžiningai, užtikrinti įstatymų viršenybę ir panaikinti institucines spragas (Kostka 2019, 20).

Viena didžiausių institucinių spragų, kurią spręsti padeda SKS, yra nepakankamai išplėtotą kredito reitingavimo sistema, dėl kurios komplikuojasi paskolos išdavimo procesas. Komercinės socialinių kreditų sistemos kinams yra ypač naudingos, kadangi siūlo privačias bankines paslaugas, todėl turintiems aukštą socialinį kreditą gali suteikti paskolas geromis sąlygomis. Taip pat SKS yra suvokiama kaip būdas mažinti pažeidimų maisto gamybos sferoje skaičių ir internetinių apgavysčių skaičių, būdas užtikrinti aplinkosaugos reikalavimų laikymąsi (Ten pat, 20–21). Sistemą ypač remia aukštesniam visuomenės sluoksniui priklausantys žmonės –

pasitūrinę, išsilavinę, vyresnio amžiaus, miesto gyventojai (Ten pat, 1). Galima spėti, kad tokie žmonės turi aukštesnę socialinę kreditą ir yra linkę palankiai vertinti sistemą dėl jiems teikiamų privilegijų. Tai byloja, kad Kinijos visuomenei SKS yra priimtina dėl to, kad jos siūloma kontrolė yra vykdoma, pasitelkiant ne tiesioginę prievartą ar įbauginimą, bet naudojantis žaidimo metodu, kuris kelia azartą ir norą laimėti aktualius ir reikalingus prizus.

Nepaisant to, kad viešojo Kinijos gyventojų nuomonė apie SKS yra teigiama, jos negalima absoliutinti ir teigti, kad visi Kinijos gyventojai pritaria sistemai. Dėl autoritarinio šalies valdymo pobūdžio ir pačios SKS veikimo Kinijos gyventojai nebūtinai gali jaustis saugiai išsakydami savo tikrąsias pažiūras. Panašu, kad diegdama SKS Kinijos valdžia siekia ne tik skatinti etišką elgesį ir apdovanoti patikimus piliečius, bet ir bausti sistemai nepritariančius ir neparankius asmenis, taip sustiprinant autoritarinį valdymo modelį. SKS, teigiamai arba neigiamai vertinanti visuomenės narius, neišvengiamai formuoja savo pačios elgseną stebinčią ir kontroliuojančią visuomenę, tačiau nereikėtų manyti, kad visi šios visuomenės nariai nori būti tokio proceso dalimi. Kaip ir SKS, Kinijos gyventojus vertinanti teigiamai arba neigiamai, taip ir Kinijos gyventojai SKS gali vertinti tiek teigiamai, tiek neigiamai.

2. DISCIPLINUOTI IR BAUSTI: SOCIALINIŲ KREDITŲ SISTEMOS GIMIMAS

Iš pirmo žvilgsnio Kinijos SKS yra novatoriškas projektas, šiuolaikinėje visuomenėje egzistuojantis pažangiausių technologijų dėka. Tačiau visuomenės kontrolės siekis, kurio pagrindu ir sukurta SKS, anaipol nėra šiame technologijų amžiuje subrandinta idėja. Nors SKS tokia forma, kokia ji veikia šiandien, egzistavimas yra neatsiejamas nuo technologijų vystymo, kontrolės mechanizmas, savo principu itin primenantis SKS, egzistuoja jau nuo XVIII amžiaus. SKS savo logika primena dar XVIII amžiaus pabaigoje anglų filosofo Jeremy Bentham aprašytą panoptikumą.

Jeremy Bentham, gyvenęs XVIII a. II-oje pusėje – XIX a. I-oje pusėje, panoptikumo idėją pirmą kartą aprašė savo laiškuose, kuriuos XVIII a. pabaigoje iš Rusijos siuntė draugui į Angliją. Pirmiausia Bentham panoptikumą pristato kaip genialią architektūros idėją: „Reformuota moralė – išsaugota sveikata – pagyvinta pramonė – paskleistas mokymas – palengvinta visuomenės našta – ekonomika pastatyta

ten, kur jai vieta, ant uolos – prastus įstatymus rišantis Gordijaus mazgas yra ne nukirstas, bet išpainiotas – ir visa tai, paprastos architektūrinės idėjos dėka!“ (Bentham 1995, 31) Pasididžiavimą pačiam Bentham keliančio panoptikumo pagrindinis principas – užtikrinti, kad žmogus jaustųsi visą laiką stebimas, netgi tada, kai iš tiesų stebimas nėra. Tokį principą Bentham matė kaip kertinį įvairių įstaigų kontekste – panoptikumas gali būti beprotnamis, ligoninė, mokykla, fabrikas, tačiau pirmiausia panoptikumas yra kalėjimo brėžinys (Ten pat, 34).

Norint pasiekti maksimalią kontrolę kalėjime, kiekvienas kalinys turėtų būti be perstojo stebimas prižiūrėtojo. Tačiau kiekvienam kaliniui paskirti jį stebintį prižiūrėtoją pareikalautų didžiulių išteklių, todėl kitas geriausias variantas yra užtikrinti, kad kiekvienas kalinys manytų, jog gali būti stebimas bet kada, todėl pats save kontroliuotų. Tokio efekto Bentham siūlo siekti per panoptikumo konstrukciją – tai apskritas pastatas, kurio centre stovi bokštas. Jame nuolatos budi kalėjimo prižiūrėtojas. Bokštas turi į visas puses nukreiptus plačius žaliuzėmis uždengtus langus, todėl prižiūrėtojas pats galėdamas matyti viską, kas vyksta aplinkui, išlieka paslėptas nuo kalinių akių (Ten pat, 35). Tuo tarpu aplink prižiūrėtojo bokštą, palei pastato sienas, yra išdėstytos kalinių vienutės. Kiekviena panoptikumo vienutė turi po du langus – vieną platų langą, išeinantį į išorę, kitą – išeinantį į pastato vidų ir uždengtą geležinėmis grotomis. Prižiūrėtojas pro grotas gali aiškiai matyti viską, kas vyksta išorinio lango dėka gerai apšviestos vienutės viduje. Dėl tokio pastato išplanavimo bet kuris kalinys gali būti stebimas bet kuriuo metu, tačiau pats negali matyti, ką stebi prižiūrėtojas, ir yra priverstas elgtis taip, lyg būtų stebimas nuolat. Prižiūrėtojo centrinė pozicija ir galimybė matyti, pačiam išliekant nematomu, yra kertiniai pastato elementai, kurių dėka paties Bentham žodžiais tariant, „Nei vienas uždrausto gėrimo lašas negali būti išgertas pastate, ar netgi įsineštas į jį, to nepastebėjus“ (Bentham 1778, 236). Tai reiškia, kad Jeremy Bentham aprašytas panoptikumas sumažina kontrolei reikalingus išteklius iki minimumo ir padidina jos efektyvumą iki maksimumo (Bentham 1995, 45).

Nepaisant to, kaip Bentham didžiavosi savo išradimu, panoptikumas niekada nebuvo iš tiesų pastatytas. Tačiau XX a. prancūzų filosofas Michel Foucault savo knygos „Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas“ skyriuje „Panopticismas“ ir vėl prisimena šį Bentham projektą ir aprašo jį kaip šiuolaikinėje visuomenėje itin aktualų galios mechanizmą. Pirmiausia Foucault panoptikumą pristato kaip architektūrinę struktūrą, suteikiančią galimybę kontroliuoti joje laikomus subjektus. Kontrolė

panoptikume yra įgyvendinama per matomumą. Tradiciniuose kalėjimuose kaliniai yra laikomi tamsoje, tuo tarpu panoptikume kaliniai yra ištraukiami į šviesą. Apšvietimo, sklindančio pro išorinį langą, dėka prižiūrėtojas iš savo bokšto gali pamatyti kiekvieną kalinio vienutėje judesį. Matomumas, anot Foucault, yra sąstai. Ne mažiau svarbu tai, kad vienutėse uždaryti kaliniai yra atskirti vienas nuo kito, kiekvienas yra įvietintas tam tikroje, konkrečioje tik jam skirtoje erdvėje. Tai reiškia, kad panoptikumai yra vieta, kurioje galima ne tik kažką nuolatos stebėti, bet ir iškart atpažinti. Atskiriant kalinius vieną nuo kito yra panaikinamas kolektyvinis minios efektas, už kurio žmogus gali slėpti savo poelgius. Vietoj bendros minios panoptikume egzistuoja atskirų individų grupė (Foucault 1995, 200–201).

Panašu, kad matomumas ir subjektų individualizavimas yra tai, kas padeda kontroliuoti ne tik panoptikumo kalinius, bet ir šiuolaikinės Kinijos gyventojus. SKS taip pat atskiria vieną individą nuo kito, kiekvienas yra vertinamas už savo individualų elgesį, nuo kurio priklauso tai, ar kyla, ar leidžiasi turima taškų suma. Tačiau svarbiausia tai, kad SKS taip pat užtikrina, kad kiekvienas jaustųsi matomas, pats negalėdamas matyti, kas jį stebi. Pasiiekti tokį efektą leidžia tiek gatvėse įmontuotos, konkretaus žmogaus veidą atpažįstančios stebėjimo kameros, tiek SKS ypatybė rinkti informaciją apie virtualią žmogaus veiklą, be kurios nebegali būti įsivaizduojamas dažno šiuolaikinio žmogaus gyvenimas. Taip kiekvienas panoptikumo kalinys ir kiekvienas SKS dalyvaujantis kinas tampa matomu, iš minios išskirtu vienetu, atsakingu už savo paties kontrolę.

Būtent jaustis nuolatos stebimam yra tai, kas efektyviausiai užtikrina kalinio savikontrolę. Todėl panoptikumo struktūra yra sukonstruota taip, kad leistų kaliniui galvoti, jog prižiūrėtojas jį gali stebėti bet kada. Galvodamas, kad yra visą laiką stebimas, kalinys pats tampa jį veikiančios galios vykdytoju. Tokiu atveju nebelieka būtinybės kalinį iš tiesų stebėti visą laiką, nes jis pats pradeda save kontroliuoti. Panoptikumai yra struktūra, paneigianti iš pažiūros elementarų dėsnių – matyti reiškia būti matomu. Vienutėje uždarytas kalinys yra aiškiai matomas, tačiau pats negali matyti nei kitų kalinių, nei prižiūrėtojo, tuo tarpu prižiūrėtojas gali matyti viską, pats išlikdamas nematomas kaliniams. Kontroliuoti kalinį iš bokšto taip pat gali bet kas – prižiūrėtojas yra lengvai pakeičiamas, o tai reiškia, kad kuo daugiau anoniminių stebėtojų gali atsirasti bokšte, tuo didesnė rizika kyla, kad kalinys gali būti nustebintas savo stebėtojo, o tai neabejotinai kelia kalinio nerimą ir paranojos lygį. Tai reiškia, kad

kalinys yra kontroliuojamas ir verčiamas paklusti per fiktyvų ir galbūt net neegzistuojantį santykį su prižiūrėtoju. Panoptikumai siūlo būdą kontroliuoti, atsisakant jėgos ir smurto – panoptikume kalinys varžo pats save, jis pats tampa savo prižiūrėtoju (Ten pat, 201–203). SKS veikiamas žmogus lygiai taip pat negali žinoti, kas sėdi kitoje stebėjimo kameros, kitoje ekrano pusėje ir kas vertina jo veiksmus pagal valdžios sudarytą gėrio ir blogio skalę, žinoti, ar ten išvis kažkas sėdi. Tačiau galimybė, kad atlikus nepriimtina veiksmą surinkta taškų suma nukris, išlieka. Taip SKS, visai kaip panoptikumai, paverčia žmogų savo paties kaliniu ir savo paties prižiūrėtoju. SKS žmogaus kontrolei pasitelkia ne fizinę jėgą, bet psichologinę jėgą.

Šioje vietoje galima prisiminti Harvardo universiteto socialinės psichologijos profesorės ir knygos „Sekimo kapitalizmo amžius“ („The Age of Surveillance Capitalism“) autorės Shoshana Zuboff aptartą instrumentarinės galios sąvoką. Anot jos, instrumentarinė galia nuo totalitarinės galios skiriasi tuo, kad nesiekia žmogaus paveikti per įbauginimo ir prievartos mechanizmus, ja siekiama kontroliuoti be fizinės prievartos ar psichologinio smurto. Instrumentarinė galia žmogų paverčia instrumentu, kuriuo naudojama, siekiant garantuotų komercinių pasekmių. Būtent dėl to, kad ši galios forma nesiekia įbauginti, žmonės yra linkę nuvertinti jos efektyvumą ir sumažinti savisaugą. Kasdienis šios galios veikimas ir įtaka mums dažnai yra aukščiau mūsų pačių suvokimo apie ją, todėl instrumentarinė galia lieka nepastebima. Disponavimas tokia galia šiandieniniame pasaulyje yra itin reikšmingas, nes ja veikiamas ir kontroliuojamas žmogaus elgesys (Zuboff 2019, 354–356). Tiek panoptikumai, tiek SKS yra instrumentarinei galiai veikti leidžiantys mechanizmai, kadangi jų pagalba visuomenė yra veikiamas be smurto ir prievartos, generuojant ne tik paklusnumą, bet galimai ir komercinę naudą.

Bentham įsivaizdavo, kad kontrolė panoptikumo pagalba gali būti įvedama tik tam tikrose, specifinėse, uždaroje erdvėse – kalėjimuose, ligoninėse, mokyklose, kareivinėse, fabrikuose. Tačiau, anot Foucault, tai, ką Bentham įsivaizdavo galint egzistuoti tik tam tikroje architektūrinėje formoje, šiuolaikinėje visuomenėje transformavosi į už pastato ribų išeinančią kontrolę, veikiančią visur ir visada. Panoptikumai neturėtų būti suvokiami tik kaip pastatas ar fikcija, jis turėtų būti suvokiamas ir perkeltine prasme – kaip kasdienybės kontekste veikianti galia. Panoptikumai yra galios veikimo architektūrinė schema. Valdantieji pasitelkia panoptikumo principą, norėdami daryti įtaką, keisti visuomenės narių elgseną.

Panoptikumai pradeda daryti spaudimą dar prieš atliekant veiksmą, padarant nusizengimą, klaidą ar įvykdant nusikaltimą. Taip pat panoptikumo principas galią pateikia kaip tokią, kuri nėra subjektui įbrukama iš išorės, per prievartą, bet pateikia ją kaip natūralų, iš paties subjekto vidaus kylantį norą paklusti. Klusnumas yra įskiepijamas kaip natūrali būseną, noras prisidėti prie visuomenės gerbūvio. Panoptikumai vaidina visuomenės stiprintojo rolę – naudojantis jo principais yra didinamas produktyvumas, plėtojama ekonomika, skleidžiamas švietimas, keliamas viešosios moralės lygmuo – jis pasitelkiamas didinti ir dauginti. Panoptikumai su savimi atsineša galios santykius, visuomenės hierarchizavimą, visuomenės vertinimą ir klasifikavimą (Foucault 1995, 205–220). Panoptikumo principas gali būti lengvai transformuojamas į įvairias išraiškos formas, bet bendrąja prasme – tai kontrolės mechanizmo persmelkta visuomenė. Foucault pakelia Bentham sugalvotą panoptikumo idėją į naują lygmenį, teigdamas, kad panoptikumai gali būti ne tik pastatas, panoptikumai gali būti valstybė.

Dėl SKS veikimo būtent tokia valstybė, kurios visuomenė yra kontroliuojama, kliaujantis panoptikumo principais, tampa Kinija. Visų pirma, SKS yra projektas, vis labiau įsiliejantis į kinų kasdienybę: surinkta taškų suma lemia daugelį dalykų – nuo galimybės gauti nuolaidą mėgstamai produkcijai, nusipirkti kelionės bilietus iki galimybės gauti paskolą ar norimą darbą. Įtaka svarbiems gyvenimo aspektams ir kasdienybei verčia norėti prisitaikyti prie siūlomų elgesio normų, koreguoti savo pasirinkimus, atsižvelgiant į galimas pasekmes. Tai reiškia, kad SKS ir panoptikumai dalinasi dar viena savybe – daryti spaudimą dar prieš atliekant veiksmą ir koreguoti visuomenės narių elgseną. Kita vertus, iš pažiūros patys kinai sistema naudojami savanoriškai ir priima pozityviai. Viena svarbiausių to priežasčių – SKS kaip ir panoptikumai yra pasitelkiami didinti ir dauginti: ji žada ekonomikos stabilizavimą, tarpusavio pasitikėjimo visuomenėje augimą, saugumo užtikrinimą. Taip pat SKS atsakinga už visuomenės hierarchizavimą – gyventojai skirstomi į pačius vertingiausius, labiausiai nusipelnčius ir mažiausiai vertus, visuomenei, o ypač valdžiai, nereikalingus žmones, kurie dėl tos pačios SKS veikimo yra atskiriami nuo likusios visuomenės dalies. Tai reiškia, kad SKS tobulai įkūnija panoptikumą – jie abu skirti stebėti, išskirti, drausminti, kontroliuoti ir valdyti.

Tiek SKS, tiek panoptikumai yra žmogaus laisvę ribojantys ir privatumo nepaisantys reiškiniai, projektuojantys svetimą galią per stebėjimo mechanizmą. SKS

gali būti suvokiama kaip priemonė, skirta „disciplinuoti ir bausti“ Kinijos visuomenę. Kita vertus, tiek SKS, tiek panoptikumai gali būti suvokiami ir kaip projektai, vedantys visuomenę į visokeriopą pažangą, projektai, skirti užtikrinti visuomenės saugumą ir efektyvumą. Tai reiškia, kad SKS, kaip ir panoptikumai, gali būti vertinama įvairiai. Iš esmės jos vertinimas priklauso nuo vertintojo. Tačiau neigiamas „viską matančios“ sistemos vertinimas gali būti traktuojamas kaip nepriimtinas elgesys ir baudžiamas pačios SKS siūlomomis priemonėmis. Tai reiškia, kad dėl tokios viską kontroliuojančios sistemos jos kritika paprasčiausiai negali egzistuoti. Todėl bet koks neigiamas SKS vertinimas, nenorint nukentėti nuo pačios sistemos, turi būti reiškiamas už sistemos suvokimo ribų taip, kad sistema negalėtų jo fiksuoti, jo vertinti ir už jį bausti. Todėl kitoje, tiriamojoje darbo dalyje bus nagrinėjami netiesioginės kritikos pavyzdžiai SKS atžvilgiu. SKS yra kritikuojama dėl tiek jai, tiek panoptikumui būdingų bruožų – stebėjimo mechanizmo, nepaliekančio vietos privatumui, visuomenės hierarchizavimo ir kontrolės, nepaliekančios vietos asmeninei laisvei.

3. EZOPINĖ SOCIALINIŲ KREDITŲ SISTEMOS KRITIKA

Kinijos valdžios kritikas ir poetas Ji Feng mano, kad valdžia mato menininkų bendruomenę kaip grėsmę. Kalbėdamas apie valdžios iniciatyva vykdomą SKS menininkas teigia: „Kasdien jauti į tave nukreiptas akis. Nematomas akis, kurios tave seka, todėl nesvarbu, ką bedarytum, visada esi suvaržytas. Aukštųjų technologijų stebėjimo kameros palengvins policijos darbą palaikant saugumą. Tačiau jeigu policijos mąstysena nesikeis, disidentų stebėjimas taip pat gali intensyvėti“ (BBC 2017). Tokia Kinijos menininko nuomonė buvo išsakyta Vakarų naujienų portalui BBC. Tuo tarpu kiniškuose naujienų portaluose rasti neigiamą nuomonę valdžios iniciatyva vykdomo SKS projekto atžvilgiu yra mažai tikėtina. Autoritarinio pobūdžio valstybėje veikiantis cenzūros aparatas nėra linkęs praleisti tiesioginę valdžios kritiką. Tačiau tai nereiškia, kad valdžios ir jos projektų kritika Kinijoje išvis neegzistuoja. Kūrybinga Kinijos visuomenės dalis, nepritarianti SKS ar kai kuriems jos aspektams, pasitelkia alegorijų ir metaforų kalbą – ezopinę kalbą – tam, kad išreikštų savo nuomonę.

3.1. Socialinių kreditų sistemos kritika mokslinės fantastikos kūrinuose

Aptariant SKS, Vakarų žiniasklaidos straipsniuose yra naudojami šiandieninės Kinijos realybės ir mokslinės fantastikos žanrui priklausančio pasaulio palyginimai: „Šiurpioji Kinijos Socialinių kreditų sistema visai nesiskiria nuo distopinės mokslinės fantastikos“ (Dockrill 2018) arba „Robotai ir kameros: Kinijos mokslinės fantastikos karantinas“ (News Wires 2020). Paradoksalu tai, kad šiandieninėje Kinijoje būtent mokslinės fantastikos žanras tampa visuomenės dalies, norinčios kalbėti politiškai jautriomis temomis, išraiškos priemone. Viena tokių politiškai jautrių temų taip pat yra ir SKS.

Jaunas mokslinės fantastikos rašytojas Fei Dao 飛氖 2010 metais Šanchajuje vykusioje XXI amžiaus Kinijos literatūrai skirtoje konferencijoje palygino mokslinės fantastikos žanrą su vieniša, tyrlaukyje pasislėpusia armija, kurios niekas neieško. Galbūt vieną dieną, pasitaikius galimybei, armijos generolai netikėtai pasirodys ir sumaišys dangų su žeme. Tačiau lygiai taip pat tikėtina, kad jie liks amžinai pasislėpę ir neatrasti, neišgirsti ir ilgainiui išnyks neišvydę dienos šviesos. Po daugelio metų, armijai nugrimzdus į užmarštį, ateities žmonės ras jos paslaptinius ginklus, bet jie nesupras, kas tuos ginklus išrado ar kaip juos naudoti (Song 2016, 2). Metafora byloja apie žanro statusą Kinijos literatūrinėje tradicijoje – tai į paraštę nustumtas žanras. Kita vertus, mokslinės fantastikos palyginimas su armija taip pat byloja apie šiame žanre slypinčią jėgą. Fei Dao apibūdinta armija sąmoningai kaip slėptuvę pasirinko tyrlaukį tam, kad ten galėtų surengti pasalą tiems, kurie yra matomi, kurie atstovauja visuomenėje vyraujančią tvarką (Ten pat, 2). Tai reiškia, kad mokslinė fantastika nėra tik į paraštę nustumtas žanras, bet taip pat ir literatūrinė jėga, besipriešinanti įsigalėjusioms nuostatoms ir normoms. Fei Dao naudojama mokslinės fantastikos kaip pasislėpusios armijos metafora leidžia manyti, kad šiandieninėje Kinijoje egzistuoja visuomenės dalis, naudojanti būtent šį žanrą išreiškiant požiūrį, priešingą vyraujančioms nuostatoms.

Šiuolaikiniai kinų mokslinės fantastikos kūriniai kvestionuoja priimtas visuomenės nuostatas, įsišaknijusias tradicijas ir šalies politinį gyvenimą, tačiau tai yra daroma netiesiogiai, perkeliant aktualijas į žanrui būdingą fantazijų pasaulį (Ten pat, 5–6). Vakariečiai tuo gali įsitikinti skaitydami šiuolaikinės kiniškos mokslinės fantastikos vertimus. Daugelis jų yra atlikti pripažinimo sulaukusio mokslinės

fantastikos žanro kūrinių autoriaus ir vertėjo Ken Liu. Iš Kinijos kilęs ir dar vaikystėje į Jungtines Amerikos Valstijas persikėlęs gyventi Ken Liu yra 2016 metais išleistos įvairių Kinijos autorių mokslinės fantastikos apsakymų antologijos „Nematomos planetos“ („Invisible Planets“) ir 2018 metais išleistos antologijos „Sulaužytos žvaigždės“ („Broken Stars“) redaktorius ir vertėjas. Ken Liu teigimu, Kinijoje daugelis dalykų keičiasi ir vystosi labai greitai, o mokslinė fantastika objektyviausiai atspindi staigią Kinijos transformaciją (Alter 2019). Kai kurie autoriai, kurių kūrinius verčia Ken Liu, naudoja mokslinės fantastikos žanro rėmus, aptardami staigaus Kinijos ekonominio augimo ir technologinės pažangos pasekmes. Mokslinės fantastikos žanru būdingas pasakojimas dažniausiai vyksta tolimoje ateityje arba kitoje planetoje, tačiau būtent ten yra vystomos Kinijoje uždraustos temos, tarp jų ir SKS kritika (Ten pat). Literatūros tyrinėtojų tarpe vyrauja nuomonė, kad mokslinė fantastika prieštarauja realizmui, tačiau šiuolaikiniai Kinijos mokslinės fantastikos kūriniai įrodo, kad mokslinė fantastika gali būti bene vienintelis būdas reprezentuoti realų pasaulį (Song 2016, 8). Realaus pasaulio metaforos mokslinės fantastikos kūriniuose yra pateikiamos kaip kūrinio pasaulis, tačiau būtent fikcija leidžia kalbėti apie šiuolaikinės Kinijos realybę.

Daugelis Kinijos rašytojų yra gerai įgudę rašyti taip, kad jų tekstas būtų dviprasmiškas ir turėtų kelias reikšmes. Versdamas kiniškus mokslinės fantastikos kūrinius Ken Liu stengiasi rasti būdą perteikti autoriaus norėtą išreikšti politinę ir socialinę kritiką ne pernelyg tiesmukai, kadangi Kinijos rašytojams disidentams gali grėsti laisvės atėmimas. Dėl nagrinėjamų jautrių politinių temų kai kurios istorijos, išverstos ir išleistos anglų kalba, nėra oficialiai publikuojamos pačioje Kinijoje. Tuo tarpu Kinijoje publikuojami mokslinės fantastikos kūriniai gali būti labiau suvaržyti nei jų angliški vertimai (Alter 2019). Vienas tokių kūrinių – Ken Liu išverstas ir į 2016 metais išleistą antologiją „Nematomos planetos“ įtrauktas Ma Boyong 马伯庸 apsakymas „Tylos miestas“ („The City of Silence“), kuriame netiesiogiai išreiškiama kritika SKS. Ruošiant anglišką kūrinio versiją Ken Liu ir Ma Boyong bendradarbiavo siekiant atkurti tai, ką kūrinio autorius norėjo pasakyti originale. Kiniškoje kūrinio versijoje veiksmas vyksta Niujorke, tuo tarpu angliškame kūrinio vertime veiksmas yra perkeliamas į vietą, pavadintą „valstybės sostine“, taip sukuriant aliuziją į šią dieną Kiniją (Ten pat). Vertėjo teigimu originali istorija turėjo būti smarkiai redaguota, kad praeitų pro Kinijos cenzūros aparatą. Stebina tai, kad istorija buvo išvis išleista Kinijoje,

nes joje pasakojama apie brutalų režimą, kuris stebi ir kontroliuoja viską, ką rašo ar netgi kalba jo gyventojai (Dunn 2019). Tai, kad kūrinys Kinijoje visgi buvo išleistas, leidžia manyti, kad jo dviprasmiškumas padėjo nuslėpti apsakyme išreiškiamą kritiką.

3.1.1. Apsakymas „Tylos miestas“

Ma Boyong apsakymo „The City of Silence“ pagrindinis veikėjas Arvardan gyvena valstybėje, kurioje visuomenės elgesys yra griežtai kontroliuojamas atitinkamų valdžios institucijų. Visuomenės nariams leidžiama tarpusavyje bendrauti naudojant tik tuos žodžius, kurie yra įtraukti į kasdien redaguojamą naudotinų žodžių sąrašą. Pasitelkiant naujausių technologijų pagalbą žmonių bendravimas yra ribojamas ne tik internetinėje, bet ir realioje erdvėje. Pasiilgęs žmogiško ryšio ir paprasto bendravimo Arvardan nusprendžia prašyti atitinkamų valdžios institucijų suteikti jam leidimą prisijungti prie platesnį diskusijų spektrą aprėpiančio internetinio forumo. Nepaisant gausybės patvirtinimų, kuriuos reikia gauti, norint prisijungti prie šio forumo, daugelis žmonių tiki, kad tai vienintelė vieta internete, kurioje galima užsiimti šiek tiek laisvesniu bendravimu. Deja, galiausiai prisijungus prie išsvajoto forumo, Arvardan tenka nusivilti, kadangi tai lygiai tokia pati cenzūruojama internetinė erdvė, kaip ir visos kitos. Tačiau ant leidimą naudotis forumu patvirtinančių dokumentų Arvardan netyčia apčiuopia neįprastas nagų paliktas žymes. Neilgai trukus vyras išsiaiškina, kad tai slaptas kodas, reiškiantis konkrečios vietos adresą. Todėl nusivylęs valdžios kontroliuojamu forumu, Arvardan nusprendžia savo pilką gyvenimą praskaidrinti kelione į atrastu adresu paženklintą vietą. Taip vyras atranda Kalbėjimo klubą – kassavaitinį kelių žmonių susibūrimą, kuriame galima laisvai išsakyti mintis, nes čia negalioja kalbos draudimai – būstinę dengiančios švininės užuolaidos apsaugo erdvę nuo kalbą kontroliuojančių prietaisų signalų. Kalbėjimo klube Arvardan pagaliau pajunta, ką reiškia tokie paprasti gyvenimo malonumai kaip atviras pokalbis arba romantiniai santykiai.

Arvardan ypatingai mėgaujasi Kalbėjimo klubo jam suteikiama galimybe bent trumpam atitrūkti nuo džiaugsmo neteikiančios realybės, tačiau likusį laiką Arvardan tenka dirbti programuotoju. Dažniausiai Arvardan nežino, kaip bus panaudojamos jo sukurtos kompiuterinės programos. Vieną dieną vyras gauna naują projektą – sukurti programinę įrangą, kuri padėtų kontroliuoti energijos paskirstymą naujam ir kur kas

galingesniam uždraustus žodžius fiksuojančiam aparatui. Galiausiai, prietaisas, prie kurio atsiradimo prisideda ir Arvardan, tampa Kalbėjimo klubo uždarymo priežastimi. Galingesnio nei jo pirminė versija prietaiso bangos lengvai prasiskverbia pro švinines, Kalbėjimo klubą saugančias užuolaidas, todėl visi klube išstarti uždrausti žodžiai tampa prieinami valdžios institucijų ausims. Paradoksalu tai, kad Arvardan vienu metu nekenčia sistemos, tačiau tuo pačiu metu yra tos sistemos įrankis, padedantis jai funkcionuoti. Dvigubas Arvardan vaidmuo primena SKS bruožą paversti Kinijos visuomenės narius savo pačių stebėtojais.

SKS taip pat galėtų būti apsakyme kalbai kontroliuoti skirtos technologijos atitikmuo šiandieninėje Kinijoje. Didžiausias apsakyme veikiančios technologijos ir SKS skirtumas, ko gero, yra tai, kad pirmoji yra orientuota į klausymą, o antroji į stebėjimą, tačiau šis skirtumas nepaneigia abiejų projektų bendro tikslo – visuomenės kontrolės. Apsakymo pasaulyje egzistuoja valdžios sudarytas vartotinių žodžių sąrašas. Tai sąrašas su frazėmis, kurias bendraujant leidžia vartoti valdžia. Kalbą filtruojančiai programinei įrangai aptikus į sąrašą neįtrauktą žodį, jis yra automatiškai ištrinamas. Vartotinių žodžių sąrašė kasdien lieka vis mažiau žodžių, kadangi „individai nuolatos siekia naudoti „švarius“ žodžius tam, kad išreikštų „purvinas“ mintis“ (Ma 2016, 218). SKS, taip pat turi pageidautino elgesio gaires. Pagrindinė vertybė, kuria turėtų būti grįstas visuomenės elgesys, yra patikimumas. Tai vienas svarbiausių kriterijų, kurio remiantis sistema sprendžia, ar atliktas veiksmas žmogui pridės ar atims kredito taškus. Taigi, SKS taip pat formuoja nerašytas visuomenės elgesio taisykles, kurios primena apsakyme egzistuojančias kalbėjimo gaires.

Apsakymo pasaulyje egzistuojančios valdžios institucijos yra „visur ir atsakingos už viską“ (Ten pat, 175). Valdžios buvimas visur ir visada byloja apie sistemos pajėgumą pasiekti informaciją, susijusią su kiekvieno individo veiksmais. Valdžia tampa pajėgi kontroliuoti gyventojus pirmiausia todėl, kad apsakymo pasaulyje gyvenančio žmogaus egzistenciniu pagrindu tampa jo veikla internete, internetas yra bene vienintelė erdvė, kurioje žmogui leidžiama reikštis. Taip yra todėl, kad internetinę veiklą kontroliuoti lengviau nei realius veiksmus: „Kiekvienas dokumentas ar vartotojo parašyta programa, netgi kiekvienas pelės judesys ar klaviatūros klavišo paspaudimas yra automatiškai perduodamas į atitinkamoms valdžios institucijoms priklausantį viešąjį serverį. Tai palengvina administravimą“ (Ten pat, 179); „Atitinkamos valdžios institucijos gali aptikti [...] kiekvieną dalyką, atsirandantį tavo kompiuteryje, nėra kur

nuo to pasislėpti“ (Ten pat, 192). Šiandieninėje Kinijoje vis didesnė žmogaus gyvenimo dalis taip pat tampa priklausoma nuo internetinių paslaugų. Todėl SKS, visai kaip apsakyme egzistuojanti valdžios iniciatyva, seka ir vertina internetinę vartotojų veiklą.

Visgi, tiek apsakyme aprašoma valdžios kontrolė, tiek SKS nėra apribota tik gyventojų internetinės veiklos stebėjimu. Apsakymo valstybės sostinės gatvės beveik tuščios – viena vertus, dėl galimybės bene viską atlikti internetu žmonės nebeturi priežasties palikti namus; kita vertus, pati valdžia nerekomenduoja veiklų lauke, nes jos reiškia fizinį kontaktą, kurį sunku kontroliuoti. Tačiau egzistuojančio fizinio kontakto kontrolei apsakyme yra pasitelkiamas „Klausytojas“ – tai nešiojamas kalbą fiksuojantis ir filtruojantis aparatas, kurį gyventojams užsidėti privalu kaskart paliekant namus. Užfiksavęs netinkamą žodį, „Klausytojas“ automatiškai išsiunčia įspėjimą. Šis aparatas – tai valdžios žingsnis, siekiant palaiapsniui užtikrinti, kad realus gyvenimas būtų tiek pat kontroliuojamas, kiek yra kontroliuojama žmogaus internetinė veikla. Apsakyme aprašomo „Klausytojo“ vaidmuo yra itin panašus į stebėjimo kamerų vaidmenį SKS. Vis pažangesnės stebėjimo kamerų technologijos yra skirtos stebėti ir kontroliuoti realų žmonių gyvenimą.

Apsakymo pabaigoje „Klausytojo“ technologija yra dar labiau patobulinama. Sostinės gatvėse atsiranda galingesni, visur ir visada veikiantys „Klausytojai“, todėl asmeniniai, nešiojami aparatai tampa nebereikalingi. Naujasis „Klausytojas“ yra pajėgus užfiksuoti balso vibracijas, nepaisant sienų ar didelio atstumo. Šis išradimas apsakymo pasaulyje „reiškia naujos eros pradžią, nes valdžia nebeturi pasyviai laukti įspėjimų, vietoj to ji gali bet kuriuo metu aktyviai tikrinti bet kokio žmogaus kalbą“ (Ten pat, 223). Naujasis „Klausytojas“ tampa visa apimančia stebėjimo technologija: „Tamsi antena tiesėsi į dangų ir kartu su kitomis antenomis sostinėje sudarė nematomą, didžiulį tinklą danguje, kuris aprėpė viską“ (Ten pat, 224). Šis apsakyme aprašytas galingesnės „Klausytojo“ versijos atsiradimas itin primena SKS pasitelkiamą, nuolat tobulinamą stebėjimo kamerų tinklą, dar žinomą *Skynet*¹ pavadinimu. Išvertus iš anglų kalbos *Skynet* reiškia „dangaus tinklą“. Panašu, kad projektas taip pavadintas ne veltui – *Skynet* yra didžiausio masto stebėjimu vaizdo

---

¹ *Skynet* taip pat yra ir kultiniame 1984 metų amerikiečių mokslinės fantastikos filme „Termatorius“ („The Terminator“) veikianti dirbtinio intelekto sistema. *Skynet* filme veikia kaip pagrindinis antagonistas. *Skynet* įgavus savivoką, dirbtinis intelektas pradeda siekti žmonijos sunaikinimo, todėl žmonės bando sistemą sustabdyti. Tai įdomus sutapimas, turint omenyje Vakarų pasaulyje vyraujančias neigiamas nuostatas prieš SKS, gyventojų stebėjimui pasitelkiančią kinišką išmanųjį stebėjimo kamerų tinklą, taip pat pavintą *Skynet* vardu.

kameromis pagrįsta sistema pasaulyje (Lehr 2019, 171). Stebėjimo kamerų „dangaus tinklas“ Kinijoje ir apsakyme aprašytas nematomas, didžiulis „Klausytojo“ tinklas danguje – abu yra skirti stebėti ir kontroliuoti visuomenės gyvenimą, užtikrinant visapusiškos informacijos apie gyventojus prieinamumą valdžiai.

Tačiau tam, kad *Skynet* stebėjimo kamerų sistema veiktų sklandžiai, subjektai turi būti atpažįstami, žmogaus veidas turi būti susiejamas su apie jį surinkta informacija. Dėl to Kinijoje siekiama panaikinti anonimiškumą skaitmeninėje erdvėje – žmogus negali naudotis daugeliu socialinės medijos platformų ir interneto svetainių, neprisiregistravęs ir neįvedęs savo tikro vardo ar net asmens tapatybės kortelės numerio (Creemers 2018, 20). Tai reiškia, kad Kinijos valdžia siekia susieti gyventojo internetinę veiklą su jo veikla realiame gyvenime ir sukurti visas žmogaus gyvenimo sritis apimančią stebėjimo sistemą. Apsakyme aprašoma valdžia siekia to paties: „Atitinkamos valdžios institucijos siekė palaiapsniui sujungti gyvenimą internete su fiziniu pasauliu tam, kad jie abu būtų vienodai švarūs“ (Ma 2016, 181). Norint sulyginti asmens internetinę tapatybę su tapatybe realiame gyvenime apsakyme kiekvienam visuomenės nariui yra priskiriamas kompiuterio sugeneruotas serijos numeris. Šis unikalus kodas tampa vienintele žmogaus reprezentacijos internete forma, ji negali būti keičiama arba ištrinama. Serijos numeris leidžia sekti konkretaus žmogaus veiklą internete, taip valdžios aparatas panaikina anoniminės veiklos internete grėsmes. Tai reiškia, kad apsakyme vykdomas valdžios planas primena SKS dar vienu aspektu – požiūriu į privatumą.

Tiek SKS, tiek apsakyme veikiantis valdžios kontrolės mechanizmas daro įtaką privačiam visuomenės narių gyvenimui. Apsakyme valdžios institucijos kontroliuoja net intymius žmonių santykius. Intymūs santykiai yra leidžiami tik tarp sutuoktinių, ir tik tada, kai to nedraudžia algoritmas. Nors SKS nereguliuoja intymaus gyvenimo, jos veikimas gali turėti įtakos antrosios pusės paieškai. Kuo aukštesnis komercinėje *Sesame Credit* socialinių kreditų sistemoje surinktas gyventojo taškų skaičius, tuo labiau reklamuojamas jo profilis *Baihe* internetinių pažinčių platformoje (Botsman 2017). Apsakymas primena šiuolaikinės Kinijos realybę ir dėl laisvalaikio kontrolės. Vieninteliai apsakymo pasaulyje leidžiami kompiuteriniai žaidimai yra pasiansas ir minų ieškiklis, nes tai žaidimai, nekurstantys smurto troškimo. Tuo tarpu SKS taip pat gali daryti įtaką žmogaus pasirinkimui žaisti kompiuterinius žaidimus. Pavyzdžiui, vienos iš komercinių socialinių kreditų sistemų – *Sesame Credit* technologijų

departamento direktoriaus Li Yingyun 李颖赞 teigimu, žmonės, perkantys sauskelnes, yra suvokiami kaip patikimesni nei tie, kurie žaidžia kompiuterinius žaidimus 10 valandų per parą. Ir nors vėliau kompanijos atstovai paneigė šią informaciją, pasisakymas sukėlė nerimą dėl *Sesame Credit* galimo kišimosi į vartotojų asmeninį gyvenimą ir polinkio kontroliuoti vartotojų elgseną (Creemers 2018, 23).

Apsakyme aprašoma visuomenės kontrolės sistema ir šiuolaikinėje Kinijoje veikianti SKS neabejotinai dalinasi bendrais bruožais. Todėl kūrinyje išreikštą kritiką jame funkcionuojančiai valdžiai galima traktuoti kaip per fikciją išreikštą kritiką realiame pasaulyje veikiančiai Kinijos valdžiai ir jos visuomenės kontrolės projektams. Vienas iš apsakyme kritikuojamų valdžios aspektų yra jos požiūris į visuomenę: „Nuolatos gyventi pagal nustatytus apribojimus išves žmones iš proto, nes jie negali nei galvoti nei išreikšti savęs. Tai yra būtent tai, ką atitinkamos valdžios institucijos nori matyti. Tada išgyvens tik kvailiai. Visuomenė, pilna kvailių, yra stabili visuomenė“ (Ma 2016, 205). Ši mintis byloja apie valdžios požiūrį į visuomenę kaip savarankiškai nemąstantį organizmą, kuriam reikalingos valdžios nurodomos taisyklės. SKS taip pat yra taisyklių rinkinys, skirtas nurodyti, kaip žmogus turėtų ir kaip neturėtų elgtis, nepalikant individui galimybės spręsti pačiam.

Kūrinyje valdžios taikomos kontrolės priemonės yra aiškinamos baime prarasti galios poziciją: „Tiesą sakant, aš manau, kad atitinkamos valdžios institucijos visuomet veikė baimės kaustomose valstybėse. Jie yra persigandę, kad žmonės naudos pernelyg daug žodžių ir išreikš pernelyg daug minčių, taip apsunkinant galimybę kontroliuoti“ (Ten pat, 215). SKS taip pat gali būti suvokiama kaip autoritarinės valdžios būdas įsprausti šalies gyventojus į nustatytus elgsenos rėmus, norint išlaikyti galią savo rankose. Remiantis kūrinyje išsakyta mintimi, nuobaudų ir skatinimų principu veikianti SKS gali būti suvokiama kaip kontrolės įrankis, atskleidžiantis valdžios norą valdyti visuomenę ir baimę tokią galią prarasti.

Taip pat kūrinyje nuskamba ir svarbi vieno iš Kalbėjimo klubo narių mintis, susijusi su valdžios pasitelkiamų technologijų įtaka šiandieninio žmogaus būsenai: „Atitinkamos valdžios institucijos privertė mus visus gyventi internete, kur net jeigu norėtume perduoti slaptas žinutes vienas kitam, interneto kontrolė viską matytų. Nėra vietos pasislėpti. O realus gyvenimas? Mes turime susidurti su „Klausytoju“. [...] Paprastai tariant, technologija yra neutrali. Tačiau technologijos progresas laisvą pasaulį paverčia dar laisvesniu, o totalitarinį pasaulį paverčia dar labiau

represyviu“ (Ten pat, 208). Galima sakyti, kad naujausių technologijų pagalba veikianti SKS taip pat paverčia Kinijos valdymo sistemą represyvesne, todėl Vakarų žiniasklaidoje ji netgi yra apibūdinama kaip „skaitmeninis totalitarizmas“ (The Economist 2016; Kildiš 2019).

Nors pagrindinis apsakymo veikėjas Arvardan jaučiasi itin nelaimingas ir suvaržytas, istorijoje yra paliekama vilties: „Lakia vaizduote pasižymintys visuomenės nariai suteikia savo kūrybingumui laisvę ir naudoja metaforas, metonimijas, analogijas, etimologijas, rimuotą žargoną, ir kitus kalbos triukus tam, kad išreikštų uždraustų žodžių reikšmes, naudodami vartotinus žodžius. Žmogaus protas yra kur kas kūrybingesnis nei kompiuteris. Kompiuteris gali uždrausti eiti vienu keliu, bet žmonės turi galimybę rinktis kur kas daugiau kelių“ (Ma 2016, 214). Šią mintį galima pritaikyti ir SKS kontekstui – ji sufleruoja, kad pats Ma Boyong apsakymas yra lakios vaizduotės vaisius, metafora, skirta išreikšti tai, apie ką šiandieninėje Kinijoje kalbėti draudžiama – kritiką valdžiai. Tačiau apsakymo pabaigoje nėra kalbama apie žmogaus fantazijos triumfą. Atvirkščiai, pasakojimo pabaigoje vartotinių žodžių sąrašė nebelieka nei vieno žodžio, todėl viskas ima skęsti absoliučioje tyloje. Tokia pabaiga leidžia manyti, kad nors ir tiek apsakyme, tiek realybėje egzistuojanti valdžia, siekdama nutildyti kritiką ir kontroliuoti visuomenę, gali būti pasirengusi eiti labai toli, tol kol egzistuoja galimybė, žmogus randa būdų išreikšti savo mintis.

3.1.2. Apsakymas „Susitikimas“

Kitas rašytojas, savo kūrinyje reiškiantis netiesioginę kritiką SKS, yra Chen Qiufan 陈楸帆, Vakaruose taip pat žinomas Stanley Chan vardu. Pirmasis Chen Qiufan romanas „Atliekų banga“ („Waste Tide“), Kinijoje išleistas 2013 metais, padėjo jam įsitvirtinti kaip vienam svarbiausių jaunosios kartos mokslinės fantastikos žanro atstovų (Grogan 2020). Rašytojas teigia, kad yra linkęs semtis įkvėpimo iš kasdienės tikrovės aspektų. Anot jo, gyventi Kinijoje yra tarsi gyventi mokslinės fantastikos pasaulyje (*Financial Times* 2018). Viename interviu paklaustas, ką jam reiškia mokslinė fantastika, rašytojas teigia, kad mokslinė fantastika yra tarytum pats galingiausias būdas pažinti ir suvokti šiandieninę realybę. Tačiau mokslinė fantastika Kinijoje nėra pripažįstama kaip pilnavertė literatūra. Todėl norėdamas pabrėžti šios literatūros rimtumą, Chen Qiufan iškelia „mokslinės fantastikos realizmo“ sąvoką, taip

akcentuodamas žanro savybę reprezentuoti technologijų paveiktą šiandieninės Kinijos realybę. Autorius teigia, kad kažkuriuo momentu Kinijos realybė pranoko vaizduotę, todėl jis tiki, kad vienintelė mokslinė fantastika gali atspindėti Kinijos „hiper-realybę“ ir staigią transformaciją (Scarano 2019). Autoriaus manymu, kiniški tradiciniam realizmo žanrui priskiriami kūriniai neapėmia technologijomis persmelkto šiuolaikinio pasaulio tematikos, todėl „mokslinės fantastikos realizmas“ yra pajėgesnis atskleisti sudėtingą santykį tarp technologijų ir šiuolaikinio žmogaus, kalbėti apie žmogiškumo transformaciją ir tokios transformacijos pasekmes. Šias temas Chen Qiufan gvildena ir savo darbuose (Liu 2015).

Vertėjų Ken Liu ir Emily Jin į anglų kalbą išverstame ir 2019 metų sausio mėnesio „MIT Technology Review“ žurnale publikuotame apsakyme pavadinimu „Susitikimas“ („The Reunion“) Chen Qiufan pasakoja mokslininko Leung Wah Kiu istoriją. Jis atvyksta į Honkongą ieškoti iš gydymo įstaigos pabėgusio mokytojo ir draugo – profesoriaus Lau Gim Wai. Profesorius Lau yra novatoriškos DISCO technologijos išradėjas. DISCO paskirtis – stebėti žmones ir nustatyti jų elgesio nukrypimus nuo įprastinių normų. Tačiau profesoriaus išrasta technologija atsisuka prieš jį patį – profesorius Lau yra paskelbiamas bepročiu ir uždaromas priverstiniam gydymui. Lau pabėgus iš gydymo įstaigos, Leung Wah Kiu pasiryžta jį surasti ir išsiaiškinti, ar profesorius iš tiesų išprotėjo.

DISCO yra laikomas itin svarbiu išradimu, kadangi tai pagrindinė priemonė, skirta stabdyti prieš dešimtmetį prasidėjusius visuomenės agresijos ir smurto protrūkius, kuriuos, kaip manoma, sukelia paslaptina psichinė liga. Liga išprovokuoja paprastus, niekuo neišsiskiriančius individus netikėtai griebtis po ranka esančių ginklų ir viešose vietose smurtauti prieš aplink esančius žmones. Pagrindinis apsakymo veikėjas Leung Wah Kiu svarsto, kas išprovokuoja tokį žiaurumą: ar tai naujausių technologijų pasekmė, o gal tai praradusios senus, žlugusius idealus, ir neturinčios kuo juos pakeisti visuomenės būsenos išraiška, galbūt tai kažkas dar tamsesnio? Tačiau oficiali tokiems žmonėms nustatoma diagnozė ir smurto proveržio paaiškinimas – psichinė liga. Besitęsiant netikėtoms smurto atakoms visuomenė pradeda abejoti, kad valdžios inicijuojamas priverstinis gydymas yra pakankama priemonė spręsti smurtavimo problemą. Todėl krentant reitingams, valdžia imasi naujos priemonės užkirsti kelią smurto protrūkiams – tai DISCO technologija. Tokia apsakyme pristatoma DISCO technologijos atsiradimo priežastis primena priežastis, įvardijamas pagrindžiant SKS

įvedimo būtinybę ir naudą – tai nuoširdumo, patikimumo ir harmonijos visuomenėje užtikrinimas, užkertant kelią nusižengimams ir nusikaltimams. Todėl DISCO galima suvokti kaip apsakyme paslėptą SKS atspindį.

Profesoriaus Lau išplėtotą DISCO technologija yra algoritmas, atliekantis santykių tarp subjektų stebėjimo funkciją. Esant bendroje erdvėje ir dalinantis panašia patirtimi kiekvieno žmogaus smegenys atlieka beveik identišką darbą ir vienodai reaguoja į susiklosčiusią situaciją. Susietas su didžiuliu Kinijos stebėjimo kamerų tinklu DISCO gali stebėti žmones, fiksuoti jų smegenų veiklą ir aptikus nukrypimą nuo normos iš anksto įspėti atitinkamas institucijas apie galimus smurto protrūkius. DISCO išradėjas profesorius Lau tikisi, kad DISCO pasitarnaus išskirtinai diagnostiniais tikslais, tam, kad būtų galima padėti sergantiems ir užtikrinti visuomenės saugumą. Tačiau valdžios planams nesutampant su Lau lūkesčiais DISCO yra užprogramuojamas įspėti ne tik apie galimus smurto protrūkius. Apsakyme iki galo neatskleidžiama, apie kokią dar elgseną DISCO praneša valdžiai, tačiau aišku tai, kad profesorių Lau algoritmas pažymi kaip pavojingą asmenį, todėl jis yra uždaromas priverstiniam gydymui.

DISCO susiejimas su stebėjimo kamerų tinklu Kinijoje dar labiau priartina apsakyme veikiančią stebėjimo sistemą prie realybėje veikiančios SKS. Apsakyme veikiantis DISCO yra vertinimas kaip dviprasmiškas išradimas – viena vertus, jis yra skirtas spręsti itin aktualią visuomenės problemą, kita vertus, valdžios institucijos pradeda piktnaudžiauti technologija, pasitelkdamos ją valdžios atžvilgiu nepriimtino elgesio fiksavimui. Tai iliustruoja psichinės ligos diagnozės sulaukusio profesoriaus pavyzdys. Jis byloja apie tai, kad tokia technologija kaip DISCO arba SKS gali būti panaudojama, norint iš visuomenės pašalinti nepalankiai mąstančius individus, priskiriant jiems išprotėjusio arba nepatikimo piliečio etiketę. Todėl sistemos vertinimas negali būti vienpusiškas – vieniems žmonėms ji reikalinga, tačiau kitiems kenkia.

Nepaisant to, kad DISCO yra pristatoma kaip itin pažangi technologija, apsakyme taip pat yra kvestionuojamas jos pajėgumas priimti objektyvius sprendimus: „Neįmanoma nuspėti individo elgesio, nes netgi mažiausias trukdis gali vesti į didžiulius nukrypimus. [...] Tačiau pakeitus matavimo skalę ir pradėjus analizuoti žmoniją kaip visumą, mes galime lengvai aptikti nuspėjamus elgesio modelius“ (Chen 2018). Tai reiškia, kad algoritmas, stebintis didelę žmonių masę, yra pajėgus nustatyti

bendras elgesio tendencijas, tačiau kiekviena elgsenos išimtis gali slėpti skirtingą prie jos privedančią priežastį. Netgi pažangiausia technologija nėra pajėgi įvertinti priežastis, dėl kurių žmogus pasirenka vienaip ar kitaip pasielgti. Šį DISCO trūkumą patvirtina ir apsakymo pabaigoje atsirandantis profesorius Lau: „Kai kurie dalykai [...] gali būti pamatuojami ar nustatomi. Tačiau tai, ko negalima pamatuoti, yra už jų slypinti reikšmė“ (Ten pat). Profesorius pašnibždomis prašo jį radusio mokinio Leung Wah Kiu pagalbos, teigdamas, kad DISCO yra mirtinai ydingas – jis nepaiso žmogaus gyvenimo niuansų, kurie yra labai svarbūs, o tai yra didelė problema, turint omeny, kad algoritmas lemia ne vieno žmogaus likimą. Nors DISCO kaip ir SKS yra pateikiama kaip priemonė, skirta užtikrinti visuomenės saugumą, apsakyme yra keliamas klausimas, ar technologija gali objektyviai įvertinti žmogaus elgesį, jeigu negali suprasti priežasčių, kurios verčia žmogų vienaip ar kitaip pasielgti.

Panašu, kad tiek Ma Boyong, tiek Chen Qiufan, teigiantis, kad jo kūryba yra įkvėpta Kinijos realybės, savo apsakymuose kritiką valdžios ir SKS atžvilgiu išreiškia naudodami ezopinę kalbą. Abejuose kūriniuose veikiančios valdžios iniciatyvos savo principu primena Kinijoje iš tiesų egzistuojančią SKS, todėl apsakymuose aprašomi sistemų trūkumai gali būti suvokiami kaip alegorinis būdas kritikuoti realybėje egzistuojančią sistemą. Nepaisant to, abiejų autorių kūriniai yra publikuojami ne tik Vakaruose, bet ir pačioje Kinijoje. Abu autoriai už savo mokslinės fantastikos darbus yra pelnę ne vieną kinišką apdovanojimą, patvirtinantį jų kūrybos pripažinimą. Tai byloja, kad abiejų autorių kūryba Kinijoje yra laikoma reikšminga ir svarbia, o per ją atsispindinti kritika valdžiai, galbūt nepastebima cenzūros aparatui, visgi yra pripažįstama ir suprantama dalies skaitytojų.

3.2. Socialinių kreditų sistemos kritika filme „Laumžirgio akys“

Michel Foucault aptartą panoptikumo principą, teigiantį jog subjekto nebūtina stebėti iš tiesų, jeigu jis jaučiasi visą laiką stebimas, iliustruoja kinų menininko Xu Bing 徐冰 filmas, atskleidžiantis, koks platus yra Kinijos stebėjimo kamerų tinklas. Net jei absoliučiai visas viešas gyvenimas Kinijoje nėra fiksuojamas stebėjimo kameromis, Xu Bing filme rodomi stebėjimo kameromis užfiksuoti kadrai leidžia galvoti, kad kamerų matymo laukas toks platus, jog sekamas gali būti bet kas ir bet kada. Pripažinto kinų menininko Xu Bing 2017 metų debiutinis filmas „Laumžirgio akys“ („Dragonfly Eyes“)

buvo sukurtas be operatoriaus ar aktorių – visa vaizdinė filmui kurti reikalinga medžiaga buvo surinkta peržiūrint stebėjimo kameromis užfiksuotą realų pasaulį ir žmonių savanoriškai į internetą keliamas kasdienio gyvenimo transliacijas. Xu Bing ir jo komandai prireikė peržiūrėti ne mažiau nei 11 000 valandų stebėjimo kameromis užfiksuotos medžiagos, o atrinktos ištraukos buvo suklijuotos į 81 minutės trukmės filmą, kuriam siužetą sugalvojo poetė Zhai Yongming 翟永明 ir režisierius Zhang Hanyi 张撼依 (Lehr 2019, 171–172). Kalbėdamas apie savo filmą Xu Bing teigia, kad šiandienis pasaulis pavirto į didžiulę sceną, kuri yra nuolatos stebima ir transliuojama. Filmui nereikia operatoriaus, nes režisieriui dirba visas 24 valandas per parą Kinijoje ir pasaulyje veikiantis stebėjimo kamerų tinklas (*The Frye Art Museum* 2016).

Anot filmo kūrėjo, juosta turi kelias pagrindines siužetines linijas: pirma, tai filmas apie technologijų gebėjimą atsakyti į sudėtingus žmonijos klausimus, apie tai, kaip žmonės yra vertinami technologijų ir kaip jie yra priskiriami tam tikroms kategorijoms. Antra, tai filmas, rodantis, kaip teisėsauga naudojami technologijomis, ieškant ir identifikuojant įtariamuosius. Trečia, tai moters ir vyro meilės istorija (*Musée Magazine* 2017). Taip pat filmas atspindi, kaip valdžios iniciatyva augantis stebėjimo kamerų skaičius yra papildomas gyventojų savanoriškai fiksuojamais ir į internetą talpinamais asmeninio gyvenimo vaizdais. Paties menininko teigimu, mes įprastai suprantame stebėjimą vaizdo kameromis kaip kontrolės, valdymo ir priežiūros mechanizmą, tačiau žmonių santykis su stebėjimu kinta – praeityje stebėjimas buvo naudojamas tik iš valdžios pusės, tačiau dabar jį naudoja visi (Kofman 2019). Nepaisant to, filmas netiesiogiai kritikuoja šią tendenciją. Anot Xu Bing, kurdamas šį filmą jis įsitikino, kad 1998 metų filmas „Trumano šou“ („The Truman Show“), pasakojantis žmogaus, kurio gyvenimas jam nežinant yra nuolatos transliuojamas per televiziją, istoriją, iš tiesų atspindi šiandieninę realybę. Menininko teigimu, visas pasaulis tapo didžiule filmų studija (Chin 2017). Todėl savo filmu Xu Bing siekia atskleisti „stebėjimo būseną“, kurioje gyvena šiuolaikinis žmogus (Chen 2017). Iš pirmo žvilgsnio, Xu Bing filmas nėra apie valdžios vykdomą gyventojų stebėjimą. Ko gero, akivaizdus pasirinkimas kurti filmą apie valdžios vykdomą stebėjimą būtų pernelyg pavojingas menininkui, ilgą laiką užėmusiam pirmininko pavaduotojo pareigas Pekino Centrinėje dailės akademijoje (Kofman 2019). Tačiau kritika stebėjimo kameromis vykdomo sekimo fenomenui filme yra išreiškiama netiesiogiai.

Filmas prasideda paties kūrėjo komentaru, kuriame teigiama, kad stebėjimo kameros kiaurą parą fiksuoja medžiagą be žmogaus įsikišimo, kartais jos užfiksuoja vaizdus, esančius už loginio suvokimo ribų. Nors visi vaizdiniai yra atsitiktiniai, tačiau tarpusavyje susiję. Xu Bing savo komentarą užbaigia atviru klausimu: ar stebėjimo kameromis surinkta medžiaga gali atskleisti kažką, ko negalima pamatyti plika akimi? Tokia režisieriaus žinutė kviečia žiūrėti filmą ne tik gilinantis į jo siužetą, bet ieškoti gilesnės prasmės, slypinčios už rodomų vaizdų.

Filmo pradžioje kompiuteriu sugeneruotas užkadrinis balsas prisistato kaip Laumžirgis (angl. *Dragonfly*). Balsas praneša, kad Laumžirgis turi 28 000 akių ir mirksi 40 000 kartų per sekundę. Šią informaciją papildoma ekrane labai greitai besikeičiantys įvairūs stebėjimo kameromis užfiksuoti vaizdai. Tokia filmo pradžia kaip ir pats filmo pavadinimas verčia atkreipti dėmesį į Kinijoje egzistuojančias stebėjimo galimybes – išmaniosios stebėjimo kameros, galinčios be perstojo stebėti aplinką, savo funkcija primena laumžirgio akis, kurias sudaro 28 000 dalių, fiksuojančių vaizdą penkis ar šešis kartus greičiau nei žmogaus akis ir galinčių stebėti aplinką 360 laipsnių kampu (Lehr 2019, 172).

Tolesnė filmo scena persikelia į budistinės šventyklos kiemą, rodomą iš šventyklos kampe įmontuotos stebėjimo kameros perspektyvos. Kameroje įdiegtas dirbtinis intelektas apibrėžia kadre esantį žmogų raudonu kvadratu. Taip pat dirbtinis intelektas papildoma įvairius kadre esančius objektus sugeneruotais aprašymais: „augalas, pušis, žalia“, „kolona, akmuo, pilka“, „liūtas, akmuo, pilka“. Tuo tarpu užkadrinis robotiškas Laumžirgio balsas klausia, kas yra tas raudoname kvadrato įrėmintas žmogus. Iš kadre užfiksuoto vaizdo darosi aišku, kad tokia stebėjimo kamera ne tik transliuoja vaizdą, bet ir atpažįsta tai, ką mato. Ji gali identifikuoti tiek daiktus, tiek žmones. Tai patvirtina ir paties Xu Bing komentaras, jog šiame filme svarbus ne tik stebėjimo faktas, bet ir veido atpažinimo technologija. Ji kelia klausimą, ar dirbtinis intelektas visada gali atpažinti žmogų, ar vieno žmogaus tapatybė gali būti sumaišoma su kito žmogaus tapatybe (*Musée Magazine* 2017).

Kitoje filmo scenoje vėl rodomi greitai besikeičiantys stebėjimo kameromis užfiksuoti ir raudonuose kvadratuose įrėminti žmonės. Užkadrinis Laumžirgio balsas papildoma kai kuriuos vaizdus savo komentarais. Iš pradžių pristatomas vyras, teigiant kad jis yra kamerų užfiksuojamas 300 kartų per dieną. Vėliau pristatoma moteris, teigiant kad jos privatumas yra visiškai „išekvotas“. Kadrai ekrane keičiasi dideliu greičiu,

atskleisdami įvairias intymias ir sukrečiančias scenas iš žmonių gyvenimų – merginos erotinę fotosesiją, vyrą persirengiantį moterimi, automobilio avariją. Tai iliustruoja, kokią platų žmogaus gyvenimo lauką gali aprėpti stebėjimo kamera.

Galiausiai filmas pradeda nuosekliai pasakoti dviejų žmonių meilės istoriją. Nors filme ne vaidina aktoriai, jis turi du pagrindinius veikėjus – moterį vardu Qing Ting (liet. Laumžirgis; angl. *Dragonfly*) ir ją įsimylėjusį vyrą Ke Fan. Šiuos du žmones įkūnija kelios dešimtys skirtingų stebėjimo kameromis užfiksuotų žmonių (Kofman 2019). Veikėjų istorija prasideda nuo to, kad Qing Ting įsidarbina karvių ūkyje, kur susipažįsta su jame taip pat dirbančiu Ke Fan. Tačiau neilgai trukus Qing Ting išvyksta į miestą, o ją įsimylėjęs Ke Fan nusprendžia merginai sekti iš paskos. Mieste Qing Ting įsidarbina drabužių valykloje, tačiau darbo metu susipyksta su arogantiška kliente ir yra atleidiama iš darbo. Ke Fan negali susitaikyti su mylimajai padaryta skriauda, todėl keršydamas agresyviai sudaužo arogantiškos klientės automobilį. Kol Ke Fan kalėjime atlieka bausmę už sudaužytą automobilį, Qing Ting nusprendžia pasidaryti plastinę operaciją, po kurios išgarsėja. Tačiau vieno pasisakymo metu Qing Ting įžeidžia kitą garsenybę ir tampa visuomenės neapykantos objektu. Negalėdama pakelti spaudimo, Qing Ting nusižudo. Po mylimosios netekties, iš kalėjimo išėjęs Ke Fan pats ryžtasi plastinei operacijai ir pasikeičia išvaizdą pagal tai, kaip prieš savo operaciją atrodė Qing Ting. Nors filmo siužetinė linija labiau primena melodramą nei realų gyvenimą, istorijai papasakoti yra pasitelkiami realūs stebėjimo kameromis užfiksuoti vaizdai, sujungti montažo ir profesionalių aktorių balsų pagalba.

Pagrindinė filmo siužetinė linija nėra susijusi su visuomenės stebėjimu, tačiau visgi stebėjimo tema atsiskleidžia ne tik filmo formoje, bet ir turinyje. Vienoje iš gyvulių ūkyje, kuriame įsidarbina Qing Ting, vykstančių filmo scenų yra rodomos ten gyvenančios karvės. Iškart po to yra rodomi ūkio darbuotojai. Toliau seka kadras, kuriame atskleidžiama, kad stebimi yra netgi stebėtojų pareigas užimantys gyvulių ūkio² darbuotojai. Tai reiškia, kad stebėjimo kameros fiksuoja tiek gyvulius, tiek ūkio darbuotojus, tiek juos visus stebinčių darbuotojų veiklą. Šią sceną įgarsina ir užkadrinis balsas: „Technikai stebi kiekvieną karvę ir kiekvieną darbuotoją, tuo tarpu jie yra stebimi kitų akių“ (Xu 2017). Filmą scena iliustruoja, koks aukštas yra visuomenės

---

² Tai gali būti aliuzija į alegorinę 1945 m. George Orwell apysaką „Gyvulių ūkis“ („Animal Farm“), kurioje per gyvulių sukilimo istoriją yra išreiškiama kritika totalitarinei valstybės valdymo santvarkai. Įdomu tai, kad pati SKS Vakarų žiniasklaidoje taip pat yra dažnai lyginama su kitu Orwell romanu „1984-iejai“ („1984“).

stebėjimo lygis – gyvulius stebi žmonės, kuriuos stebi kiti žmonės, kuriuos stebi stebėjimo kameros.

Stebėjimo tema filme tiesiogiai paliečiama ir dar vienoje scenoje, kurioje Ke Fan kalbasi su Qing Ting. Vaikinas rodo merginai, kad gali stebėti gyvulių ūkį, naudodamasis savo telefonu. Tačiau mergina nesupranta, kam to reikia, todėl Ke Fan jai paaiškina, kad toks elgesys patinka vadovybei. Jis taip pat prisipažįsta, kad iš kontrolės kambario slapčia stebi ir pačią Qing Ting. Tuo tarpu iliustruoti tarp Qing Ting ir Ke Fan užgimusiai meilei filme yra panaudojamas stebėjimo kameromis užfiksuotas automobilių stovėjimo aikštelėje besimylinčių žmonių įrašas. Tai verčia susimąstyti apie stebėjimo kamerų pajėgumą užfiksuoti intymius žmogaus gyvenimo momentus, jam to nežinant. Abi filmo scenos dar kartą byloja apie technologijų ir stebėjimo kamerų keliamą grėsmę pažeisti žmogaus privatumą.

Filmą pabaigia kadras, kuriame rodomos stebėjimo kameros, nukreiptos į praeivį gatvėje. Natūralu manyti, kad kadre esančios stebėjimo kameros yra užfiksuotos kitomis, už kadro liekančiomis stebėjimo kameromis. Šis kadras gali būti suvokiamas kaip simbolinė žinutė, dar kartą iliustruojanti stebėjimo kamerų tinklo Kinijoje mastą – tinklas toks platus ir tankus, kad vienos stebėjimo kameros stebi kitas.

Filme operatoriaus darbą atliekančios stebėjimo kameros vaizdą dažniausiai fiksuoja pakreiptu kampu, natūralus vaizdo apšvietimas neretai yra prastas, o vaizdo kokybė netolygi. Tai suteikia filmui iškreiptos, siaubo filmą primenančios realybės pojūtį. „Laumžirgio akys“ nėra nei dokumentinis nei vaidybinis filmas, tačiau jis turi abiem žanrams būdingų bruožų. Viena vertus, žmogaus protas yra linkęs ieškoti prasmės, todėl netgi filme rodomi skirtingi žmonės žiūrovo yra suvokiami kaip du pagrindiniai filmo veikėjai. Kita vertus, filme pasakojama istorija tokia absurdiška, kad darosi sunku logiškai susieti skirtingus žmones rodančius kadrus, todėl kartais jie skyla į pavienius dokumentinius vaizdinius. Toks unikalus filmo formatas leidžia laikyti šią juostą naujo žanro filmu, nagrinėjančiu technologijomis persmelktą realybę (Kofman 2019).

Filme nėra tiesiogiai kritikuojamas stebėjimo kameromis vykdomas žmonių sekimas. Tačiau žiūrovui suteikiama galimybė pamatyti intymias nepažįstamų žmonių gyvenimo detales natūraliai kelia nerimą dėl technologinių galimybių įsiskverbti į asmeninę gyvenimo sferą. Filme demonstruojamos stebėjimo kamerų galimybės neapsiriboja vaizdo fiksavimu, vaizdas dirbtinio intelekto pagalba yra susiejamas su

kitais apie žmones surinktais duomenimis. Xu Bing filmas yra tarsi žaidimas su stebėjimo kameromis užfiksuotais vaizdais, tačiau juosta verčia svarstyti, ar galėtų atsitikti taip, kad valdžios institucijos sugalvotų pasitelkti stebėjimo kameromis užfiksuotus vaizdus, norėdamos sukurti savo fikcinį naratyvą apie kurį nors visuomenės narį. Juk pats filmas byloja apie tai, kad stebėjimo kameromis užfiksuoti vaizdai gali pasitarnauti ne tik kaip realybės atspindys, bet taip pat ir kaip fikcija.

3.3. Socialinių kreditų sistemos kritika Kinijos parodose

Šiuolaikinis menas nėra tik realybės imitacija, tai komunikacijos su žiūrovu būdas. Jis dažnai atspindi įvairias šiuolaikinio žmogaus gyvenimo aktualijas ir pasitarnauja kaip būdas atkreipti dėmesį į šiandieninio pasaulio problemas. Todėl šiuolaikinio meno instaliacijas galima laikyti ezopinės kalbos išraiška. Kinijos menininkai taip pat kuria tokį meną, reflektuodami SKS ir su ja susijusius procesus.

3.3.1. Paroda „346 000 Uhano gyventojų paslaptys“

Kinijos menininko Deng Yufeng 邓玉峰 paroda pavadinimu „346 000 Uhano gyventojų paslaptys“ („346,000 Wuhan Citizens' Secrets“) kviečia kvestionuoti asmeninės informacijos apsaugos ir privatumo trūkumą šiuolaikinėje Kinijoje. Šeši mėnesiai iki atidarant parodą Deng Yufeng pradėjo internetu pirkti privačią Kinijos gyventojų informaciją. Paties Deng Yufeng teigimu, informaciją gauti nebuvo sunku, o už daugiau nei su 300 000 žmonių susijusius duomenis, tokius kaip vardas, lytis, telefono numeris, pirkinių sąrašas, kelionių istorija, automobilio numeriai ir kt., jis sumokėjo viso labo 800 dolerių. Tai reiškia, kad vieno žmogaus asmeniniai duomenys menininkui kainavo truputį daugiau nei dešimtadalį cento (Wee 2018). Tai, kaip lengvai ir pigiai Deng Yufeng įsigijo šalies gyventojų asmeninius duomenis, yra akivaizdi asmeninių duomenų apsaugos spragų iliustracija.

Menininko įsigyta informacija, atspausdinta ant popieriaus lapų, buvo eksponuojama vienoje iš Uhano meno galerijos salių. Lapai buvo tvarkingomis eilėmis iškabinti ant salės sienų (pav. 1). Gyventojų duomenys buvo atspausdinti taip, kad matytųsi tik ultravioletinėje šviesoje ir liktų nematomi esant paprastam apšvietimui. Pagrindinės detalės, galinčios atskleisti konkretaus žmogaus tapatybę buvo uždengtos

(Wee 2018; Hersey 2018) (pav. 2). Dar vienas salėje nematomas parodos elementas buvo menininko iniciatyva su savanorių pagalba išsiųstos daugiau nei 300 000 trumpųjų žinučių žmonėms, kurių asmeniniai duomenys buvo eksponuojami, kviečiant juos aplankyti parodą ir pamatyti savo paviešintas paslaptis (Hersey 2018) (pav. 3). Parodos lankytojai turėjo galimybę pamatyti, kokia detali informacija yra kaupiama apie kiekvieną šalies pilietį. Pavyzdžiui, šalia vardo, lyties, amžiaus, telefono numerio, namų adreso, mašinos modelio ir jos numerių parodoje buvo eksponuojama ir tiksli žmogaus apsipirkimų istorija: „01/03/2018, 11:06 nusipirko 3 vaikiškų prekių rinkinius, vieną sauskelnių pakuotę ir tris pieno miltelių dėžes iš Taobao“; „02/03/2018, 13:23 nusipirko vieną palaidinę ir porą aukštakulnių iš Taobao“; „04/03/2018, 20:00 nusipirko knygas „Kūdikių švietimas“ ir „Tėvų ir vaikų santykiai“ iš Taobao“ (Chen 2018). Tokia ultravioletinėje šviesoje atskleista Kinijos gyventojų veiklą dokumentuojanti informacija yra kaupiama ir naudojama jų vertinimui, tačiau parodos autorius kritikuoja tai, kad didžioji visuomenės dalis gyventojų nekreipia dėmesio į tokios informacijos egzistavimą.

Komentuodamas savo parodą kūrėjas pasidalino pastebėjimu, jog šiandien daugelis žmonių ignoruoja asmeniškai jiems skirtas, kasdien siunčiamas šlamšto žinutes, siūlančias įvairias paslaugas. Deng Yufeng teigimu, jo kaip menininko pareiga yra kelti klausimą, kodėl žmonės ignoruoja tokius dalykus (Yin 2018). Kalbėdamas apie šiuolaikinę visuomenę menininkas pabrėžia tai, kad joje nebėra privatumo: „Informacijos amžiuje mes nebeturime paslapčių. „Didieji duomenys“ gali išduoti mūsų gyvenimo būdą, vartojimo lygį, paveikumą tendencijoms, buvimo vietą, politines pažiūras ir asmenybės bruožus. Mūsų gyvenimai tampa kitiems žmonėms priklausančiais duomenimis. Mūsų duomenys tampa kitų žmonių pasirinkimais. Mūsų pasirinkimai tampa kitų žmonių teise“ (Chen 2018). Deng surengta paroda akivaizdžiai kvestionuoja tai, kad visuomenė ignoruoja asmeninių duomenų rinkimo procesą. Tai, kad Deng Yufeng parodos eksponatai, asmeninė įvairių žmonių informacija, yra nematomi dienos šviesoje tarsi simbolizuoja tai, kad didžioji dalis visuomenės renkasi nepastebėti šio proceso. Tačiau Deng Yufeng savo parodoje demonstruoja surinktus duomenis viešai, taip kviesdamas pagaliau atkreipti dėmesį į tai, kiek detalios informacijos yra fiksuojama apie kiekvieną visuomenės narį. Menininkas suvokia tai kaip savo pareigą. Vieno interviu metu Deng Yufeng teigė manantis, kad menininkai

nėra tik estetikos kūrėjai, susiklosčius sudėtingai situacijai, jie turi priimti socialinę atsakomybę (Wee 2018).

Paroda buvo atidaryta 2018 metų balandžio ketvirtą, tačiau jau po dviejų dienų valdžios organai ją nutraukė ir pradėjo tyrimą dėl neteisėto eksponuotos informacijos įsigijimo būdo. Anot paties menininko, civiliais apsirengę pareigūnai jį išsivedė balandžio šeštą dieną. Deng Yufeng buvo pranešta apie pradėtą tyrimą ir uždrausta išvykti iš Uhan. Pagal Kinijos įstatymus, Deng Yufeng gali grėsti iki septynių metų kalėjimo. Tačiau advokatas Raymond Wang, kuris specializuojasi informacijos saugumo srityje, teigia abejojantis, jog menininkui gresia tokia bausmė, dėl to kad jo paroda neturėjo itin žalingų pasekmių. Anot Deng Yufeng, jis supranta, kad pažeidė įstatymą, tačiau nemano, kad jo poelgi reikėtų laikyti nusikaltimu, kadangi tai būdas atkreipti visuomenės dėmesį į didesnę problemą (Wee 2018).

Akivaizdu, kad asmeninės gyventojų informacijos rinkimas yra neatsiejama SKS dalis. Gyventojų duomenys yra naudojami tiek komercinių programų, skatinančių vartotojiškumą, tiek valdžios iniciatyva veikiančios sistemos, skirtos visuomenės kontrolei. Todėl Deng Yufeng paroda gali būti suprantama kaip dar viena netiesioginės kritikos, nukreiptos prieš SKS, apraiška. Viena vertus, Deng Yufeng paroda buvo uždaryta todėl, kad joje eksponuojama informacija buvo įsigyta nelegaliu būdu, bet kita vertus, galbūt paroda sulaukė teisėtvarkos dėmesio dar ir dėl to, kad kėlė valdžiai nepatogius klausimus apie privačios informacijos rinkimą, taip kvestionuodama valdžios veiksmus ir pačią SKS.

3.3.2. Dviejų miestų urbanistikos ir architektūros bienalė

Kita paroda, kvestionuojanti SKS, yra 2019 metų gruodį Šendžene atidaryta Dviejų miestų urbanistikos ir architektūros bienalė (*Bi-City Biennale of Urbanism and Architecture*), kurios tema – „Miesto akys“ („Eyes of the City“). 2019 metų bienalei paskirta vieta, Futiano traukinių stotis, yra pagrindinis susisiekimo taškas tarp Šendženo ir Honkongo. Šendženas ir Honkongas yra vieni didžiausių ir moderniausių Kinijos miestų, todėl tai yra itin tinkama vieta diskutuoti apie augančią technologijų įtaką miestiečių gyvenimui. Parodos kuratorių teigimu, 2019 metų bienalėje surinkti daugiau nei 60 skirtingų autorių iš viso pasaulio kūrinių bando atsakyti į klausimą, kas atsitinka, kai miestas išsiugdo gebėjimą savarankiškai matyti. Miestui įgaunant

„akis“ yra svarbu, kad gyventojai pasižiūrėtų į jas atgal, nes taip jie galės geriau suprasti save pačius („Eyes of the City“ katalogas 2019). Bienalė inkorporuoja ir vieną iš SKS elementų – veido atpažinimo technologiją. Lankytojas gali pasirinkti, ar nori, kad apsilankymo parodoje metu jo veiksmai būtų sekami stebėjimo kameromis. Lankytojui suteikiant pasirinkimą, būti ar nebūti sekamu, norima atkreipti dėmesį į tai, kad realybėje tokio pasirinkimo žmogus neturi – jis yra stebimas bet koku atveju (*Carlo Ratti Associati* 2019). Natūralu, kad Kinijoje vykstanti bienalė, skirta šiuolaikinio miesto refleksijai, kvestionuoja ir SKS, kuri neabejotinai keičia žmogaus, gyvenančio mieste, kasdienybės patirtis.

Vienas iš bienalės eksponatų pavadinimu „Stebėtojas >< Stebimas“ („The Watcher >< The Watched“), sukurtas Yang Yang 杨扬, Kaiho Yu 余佳浩 ir Dana Cuff, byloja apie tai, kad santykis tarp stebėtojo ir to, kuris yra stebimas, nebūtinai turi būti vienpusis. Šią idėją simbolizuoja kūrinio pavadinime naudojamas ženklas „><“, reiškiantis santykio tarp stebinčiojo ir stebimojo įvairiapusiškumą. Kūrinys kviečia žmones atsiimti galią iš juos visada stebinčių kamerų, nutraukiant vienos krypties stebėjimo procesą. Menininkų komandos sukurta instaliacija susideda iš ekrano, kuriame rodoma alternatyvi Futian traukinių stoties erdvė. Šalia ekrano sumontuota stebėjimo kamera fiksuoja lankytojo žvilgsnį į ekrane rodomus žmones ar objektus ir priklausomai nuo žvilgsnio intensyvumo, trukmės ir krypties keičia tai, kas yra rodoma. Taip žmogus valdo ekrane atsirandančius ir plėtojamus scenarijus (pav. 4). Kūrinys kelia klausimus, kokia yra žmogaus rolė technologijomis pripildytame mieste; ar žmogus po truputį tampa „pikseliu“ dvi dimensijas palaikančiame ekrane; ar žmogus virsta „didžiųjų duomenų“ paketu, už kurį yra priimami sprendimai (Ten pat). Šiuolaikinės Kinijos miestas įgauna vis daugiau „akių“ dėl SKS. Sistema pasitelkia technologijas asmens stebėjimui ir kontrolei, nepalikdama galimybės atsakyti, suteikti grįžtamąjį ryšį ar ją vertinti taip, kaip yra vertinami gyventojai. Todėl kūrinys, kviečiantis kvestionuoti žmogaus santykį su jį stebinčiomis technologijomis, verčia kvestionuoti ir jo santykį su sistema, įgalinančia šį stebėjimą. Kūrinys rodo, kad santykis neturi būti vienpusis, žmogus turėtų duoti grįžtamąjį ryšį, taip atgaudamas kontrolės poziciją ne tik prieš pačią technologiją, bet ir prieš sistemą ar netgi ją inicijuojančią valdžią.

Kitas bienalės eksponatas pavadinimu „Miesto panopticismas“ („City Panopticism“), sukurtas Wang Xiaoyu 王晓宇 ir Wang Yutian 王雨田 yra įkvėptas

Bentham sumodeliuoto panoptikumo. Kūrėjų teigimu, nematomomis akimis prieš du šimtus metų laikytas panoptikumo centre esantis prižiūrėtojo bokštas dabar transformavosi į miestuose montuojamas stebėjimo kameras. „Miesto panopticismas“ yra apskritas 4 metrų spindulio ir 3,2 metrų aukščio stebėjimo kambarys. Stebėjimo kameros ir ekranai, sumontuoti tiek stebėjimo kambario viduje, tiek jo išorėje, leidžia žmonėms, esantiems kambario viduje, matyti tuos, kurie yra už jo ribų, ir atvirkščiai (pav. 5; pav. 6; pav. 7). Taip žmogus, stebintis kitus žmones, pats yra visada stebimas. Šis kūrinys tęsiasi ir už stebėjimo kambario ribų, kadangi stebėjimo kameros ir jų užfiksuotą medžiagą transliuojantys ekranai taip pat yra išdėliojami visoje bienalės erdvėje (pav. 8). Tokiu būdu visos parodos erdvės tampa vienu dideliu stebėjimo kambariu, koku tampa ir šiuolaikinis miestas (Ten pat). Kūrinio pavadinime atskleidžiama sąsaja tarp šiuolaikinio miesto ir XVIII amžiaus kalėjimo sufleruoja apie šiuolaikiniam žmogui tenkančius abu – ir stebėtojo, ir stebimojo, arba ir panoptikumo kalinio, ir prižiūrėtojo – vaidmenis. Todėl „Miesto panopticismas“ tampa miniatiūriniu SKS paveiktos visuomenės modeliu.

Dar vienas kūrinys, kuriame atskleidžiamas požiūris į SKS pagalba vykdomą gyventojų stebėjimą yra „Septynios Melonopolio istorijos“ („Seven Stories of Mellonopolis“). Tai tarptautinės menininkų komandos Studio Forage ir ALINE Studio projektas. Nors šis kūrinys nėra išskirtinai Kinijos kūrėjų darbas, jo idėja yra susijusi su šiandieninės Kinijos gyvenimu ir gali būti suvokiama kaip pasipriešinimo forma miestą keičiančiai SKS. „Septynios Melonopolio istorijos“ yra kelios spekuliatyvios situacijos, iliustruojančios kaip sumanūs miesto gyventojai gali pergudrauti pažangų, tačiau naivų dirbtinį intelektą ir pakreipti jo veikimą savo naudai (Ten pat). Melonopolyje šalia perėjų sumontuotos objektus atpažįstančios stebėjimo kameros, užfiksavusios laukiantį vaiką, iškart pakeičia automobiliams rodomą žalią šviesoforo šviesą į raudoną, taip užtikrindamos vaikų saugumą. Viena iš Melonopolio istorijų pasakoja apie vyrą, kuris dėvi marškinėlius su daug vaikiškų veidų, tam kad galėtų apgauti dirbtinį intelektą ir greičiau pereiti gatvę (pav. 9). Kita Melonopolio istorija pasakoja apie miesto gyventoją, suklijavusį daug tuščių pakuočių ant permatomos plastiko plėvelės atraižos, kurią jis patiesia šalia savo namų tam, kad vaizdo kameros, užfiksavusios šiukšlėmis nuklotą gatvę, greičiau atsiųstų valymo tarnybą ir jis galėtų mėgautis išvalyta aplinka (pav. 10). Dar viena Melonopolio istorija yra apie sunkvežimio vairuotoją, kuris prie savo automobilio pritvirtina daug dviračių. Taip

vairuotojas išvengia mokesčių keliuose, nes dviračiai paslepia jo sunkvežimį nuo dirbtinio intelekto akių (pav. 11). Visos Melonopolio istorijos rodo, kad realybę vertinantis dirbtinis intelektas neprilygsta vaizduote ir fantazija apdovanotam žmogaus protui.

Į 2019 metų Šendženo Dviejų miestų urbanistikos ir architektūros bienalę „Miesto akys“ įtraukti ir šiame darbe aptarti Kinijos menininkų kūriniai nėra tiesioginis atsakas į SKS, tačiau juos galima suvokti kaip svarstymų apie SKS veikiamą miestą išraišką. Bienalėje pristatyti kūriniai atskleidžia, kad menininkai reaguoja į tai, jog šiuolaikiniame Kinijos mieste gyvenantis žmogus yra vis intensyviau stebimas. „Miesto panopticismas“ atspindi, jog nuolatinis stebėjimas atima iš mieste gyvenančio žmogaus vieną esminių jo kaip miesto gyventojų savybių – galimybę likti nepastebimu. Tuo tarpu „Stebėtojas >< Stebimas“ ir „Septynios Melonopolio istorijos“ siūlo gyventojui prisiimti aktyvią rolę santykyje su stebėjimui skirtomis technologijomis bei dirbtiniu intelektu. Tokios menininkų reakcijos byloja, kad SKS nėra be mąstymo priimamas projektas. Kinijos visuomenės dalis ieško asmeninio santykio su sistema ir jis nebūtinai yra visa pastebinčios sistemos santykis su pasyviu stebimuoju.

Menas atspindi aktualius ir reikšmingus visuomenėje vykstančius procesus ir su jais susijusią visuomenės būseną. Visi šiame skyriuje aptarti Kinijos menininkų kūriniai yra glaudžiai susiję su reikšmingu Kinijoje vykstančiu procesu – SKS įvedimu. Šie kūriniai byloja apie tai, kad komentarai ir kritika SKS atžvilgiu atsispindi įvairiuose meno rūšyse – tiek literatūroje, tiek kine, tiek vizualiajame mene. Tai reiškia, kad Kinijoje egzistuoja plati menininkų bendruomenė, kuri dalinasi panašiais išgyvenimais SKS klausimu. O jų kritiką perteikiantys kūriniai gali būti dar platesnės Kinijos visuomenės dalies nuomonės ir būsenos išraiška.

IŠVADOS

Kinijos valdžios iniciatyva vystoma Socialinių kreditų sistema neabejotinai keičia šalies visuomenės gyvenimą. Geriau suprasti Kinijos SKS funkciją ir įtaką visuomenei padeda Michel Foucault įžvalgos apie panoptikumą. SKS ir panoptikumo palyginimas leidžia sistemą pamatyti kaip mechanizmą, priverčiantį visuomenės narius stebėti ir kontroliuoti save pačius pagal valdžios nustatytas gaires. Tiek panoptikumas, tiek SKS šį tikslą pasiekia dėl savo savybės matyti kiekvieno visuomenės nario veiklą, jam pačiam nenučiuokiant, kada jis yra stebimas. Taip pat stebėjimas leidžia vertinti ir

klasifikuoti visuomenės narius, o tai lemia privilegijuotų ir neprivilegijuotų gyventojų grupių atsiradimą. Šie tiek panoptikumui, tiek SKS būdingi bruožai leidžia vykdyti efektyvią visuomenės kontrolę.

Tačiau būtent šie sistemos bruožai ir yra kritikuojami tyrime nagrinėtuose Kinijos kūrėjų darbuose. Ma Boyong apsakyme „Tylos miestas“ yra kritikuojama stebėjimu įgalinama valdžios kontrolė ir cenzūra. Chen Qiufan apsakyme „Susitikimas“ yra aptariamas gyventojų hierarchizavimas, kartu iliustruojant tai, kaip sistema gali būti pasitelkiama, norint susidoroti su valdžiai neparankiais piliečiais. Xu Bing filme „Laumžirgio akys“, menininko Deng Yufeng parodoje „346 000 Uhano gyventojų paslaptys“ bei Wang Xiaoyu ir Wang Yutian kūrinyje „Miesto panopticismas“ yra kritikuojamas sistemos skverbimasis į asmeninę erdvę ir informacijos apie Kinijos gyventojus rinkimas jiems apie tai nenutuokiant. Tuo tarpu Studio Forage ir ALINE Studio projektas „Septynios Melonopolio istorijos“ bei Yang Yang, Kaiho Yu ir Dana Cuff kūrinys „Stebėtojas >< Stebimas“ ragina gyventojus prisiiinti aktyvų vaidmenį santykiyje su SKS vykdomu visuomenės stebėjimu. Kritika SKS atžvilgiu, atsispindinti nagrinėtuose meno kūriniuose, yra labiausiai susijusi su sistemos savybe pažeisti žmogaus privatumą. Nors kinų tauta yra laikoma kolektyvistine visuomene, kurios nariams yra svarbus priklausymas bendruomenei ir buvimas grupės dalimi, visgi šis tyrimas parodo, kad daliai visuomenės privatumas taip pat yra svarbi vertybė, kurios prarasti dėl SKS atsiradimo kai kurie kinai nenori.

Nagrinėtuose kūriniuose atsiskleidžianti kritika taip pat reiškia, jog nepaisant cenzūros ir pačios SKS kontrolės, menas yra būdas išreikšti neigiamą požiūrį į sistemą. Šioje vietoje svarbu pastebėti esminį skirtumą tarp žmogaus ir jį vertinančios technologijos – žmogus pasižymi fantazija ir turi galimybę kurti, todėl dirbtinis intelektas negali prilygti žmogaus intelektui. Aptartų autorių kūryboje naudojama ezopinė kalba yra įrankis perteikti kritiką, kuri būtų suprantama kitam žmogui, bet nesuprantama sistemai arba mašinai.

Šis baigiamasis magistro darbas gali būti naudingas norintiems suprasti SKS veikimą ir tai, kaip Kinijos visuomenės dalis, nepritarianti šiai valdžios iniciatyvai, reiškia jai kritiką. Kalbėti apie SKS yra svarbu, kadangi Kinijai plečiant įtaką pasaulyje ir po truputį tampant supervalstybe SKS leidžia geriau suprasti ir nuspėti šios šalies ateities politines ir socialines tendencijas. Tuo tarpu tirti kinų požiūrį į sistemą ir aptarti visuomenės rezistencijos apraiškas yra reikšminga, nes tai atskleidžia, kad šalyje

egzistuoja gana aktyvi visuomenės dalis, puoselėjanti viešai neatstovaujamą požiūrį. Taip pat svarbu pabrėžti, kad kritikai išreikšti naudojamos ezopinės kalbos aiškinimas negali būti absoliutinamas, priskiriant autoriui/-ei tai, ko ji(s) nenorėjo pasakyti. Vis dėlto, darbe aptarti pavyzdžiai leidžia aiškiai matyti bendras tendencijas ir teigti, kad daliai Kinijos visuomenės SKS bruožai nėra priimtini.

Manau, kad ateityje būtų prasminga gilintis į tai, kaip SKS keičia Kinijos visuomenę, jos narių kasdienio gyvenimo praktikas, taip pat į tai, kaip visuomenė priima sistemos atnešamus pokyčius. SKS veikiamai visuomenei yra pranašaujami skirtingi ateities scenarijai – tai saugi ir patikima visuomenė; skaitmeninio totalitarizmo valstybė; arba sistemai nepasiduodanti, ją pergudraujanti visuomenė. Todėl gilinantis į sistemos apraiškas ir tai, kaip Kinijos gyventojai ją priima, bus galima nustatyti, link kurio scenarijaus artėjama.

Atsigręžiant į šiandienines aktualijas, svarbu pastebėti SKS įtaką koronaviruso pandemijos akivaizdoje. Šioje ekstremalioje situacijoje SKS Kinijos valdžios yra pasitelkiama kaip priemonė, skirta „disciplinuoti ir bausti“ karantino sąlygų nesilaikančius piliečius. Galbūt būtent SKS yra svarbiausia priežastis, dėl kurios Kinijai pavyksta efektyviau malšinti virusą nei Vakarų valstybėms? Asmeninė žmogaus laisvė gali tapti kaina, kurią Vakarų valstybėms teks sumokėti, norint užtikrinti viruso plėtros stabdymą. Todėl ateityje SKS gali būti pritaikyta ir Vakarų valstybėse kaip efektyviausia priemonė stabdyti panašias tragedijas.

BIBLIOGRAFINIS SĄRAŠAS

Pirminiai šaltiniai:

„Eyes of the City“ katalogas 2019 [interaktyvus]. Prieiga: <<http://eyesofthecity.net>> [žiūrėta 2020 05 15].

Bentham, Jeremy 1778. „Panopticon Versus New South Wales: or, the Panopticon Penitentiary System, and the Penal Colonization System, compared. In a Letter addressed to the Right Honourable Lord Pelham“, iš *Works of Jeremy Bentham*, 1-as leid., Edinburgh: William Tait, Prince's Street.

Bentham, Jeremy 1995. „Panopticon Letters“, iš *The Panopticon Writings*, ed. Miran Bozovic, London: Verso, 1995: 29-95.

Central Committee General Office and State Council General Office 2016. Opinions concerning Accelerating the Construction of Credit Supervision, Warning and Punishment Mechanisms for Persons Subject to Enforcement for Trust-Breaking (关于加快推进失信被执行人信用监督、警示和惩戒机制建设的意见 *Guanyu jiaokuai tuijin shixin bei zhixing ren xinyong jiandu, jingshi he chengjie jizhi jianshe de yijian*), [interaktyvus], vert. Rogier Creemers. Prieiga: <<https://chinacopyrightandmedia.wordpress.com/2016/09/25/opinions-concerning-accelerating-the-construction-of-credit-supervision-warning-and-punishment-mechanisms-for-persons-subject-to-enforcement-for-trust-breaking/>> [žiūrėta 2020 02 22].

Chen, Qiufan 陈楸帆 2018. „The Reunion: a new science-fiction story about surveillance in China“ [interaktyvus]. Prieiga: <<https://www.technologyreview.com/s/612590/the-reunion-a-new-science-fiction-story-about-surveillance-in-china/>> [žiūrėta 2020 05 10].

Foucault, Michel 1995. „Panopticism“, iš *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, 1-as leid., New York: A Division of Random House, Inc.

Ma, Boyong 马伯庸 2016. „The City of Silence“, iš *Invisible Planets: Contemporary Chinese Science Fiction in Translation*, ed. Ken Liu, New York: Tor Books.

State Council of the People's Republic of China 2014. Planning Outline for the Construction of a Social Credit System 2014–2020 (社会信用体系建设规划纲要 *Shehui xinyong tixi jianshe guihua gangyao*), [interaktyvus], vert. Rogier Creemers. Prieiga: <<https://chinacopyrightandmedia.wordpress.com/2014/06/14/planning-outline-for-the-construction-of-a-social-credit-system-2014-2020/>> [žiūrėta 2020 02 19].

Xu, Bing 徐冰 2017. „Dragonfly Eyes“ (蜻蜓之眼 *Qing Ting Zhi Yan*) (81 minute)

Antriniai šaltiniai:

Alter, Alexandra 2019. *How Chinese Sci-Fi Conquered America* [interaktyvus]. Prieiga: <<https://www.nytimes.com/2019/12/03/magazine/ken-liu-three-body-problem-chinese-science-fiction.html>> [žiūrėta 2020 05 05].

BBC 2017. *In Your Face: China's all-seeing state* [interaktyvus]. Prieiga: <<https://www.bbc.com/news/av/world-asia-china-42248056/in-your-face-china-s-all-seeing-state>> [žiūrėta 2020 04 07].

Botsman, Rachel 2017. *Big data meets Big Brother as China moves to rate its citizens* [interaktyvus]. Prieiga: <<https://www.wired.co.uk/article/chinese-government-social-credit-score-privacy-invasion>> [žiūrėta 2020 05 08].

Carlo Ratti Associati 2019. *Shenzhen Biennale: Facial Recognition* [interaktyvus]. Prieiga: <https://www.youtube.com/watch?v=mpPPWkVy9JU&feature=emb_rel_end> [žiūrėta 2020 05 15].

Carney, Matthew 2018. *Leave no dark corner* [interaktyvus]. Prieiga: <<https://www.abc.net.au/news/2018-09-18/china-social-credit-a-model-citizen-in-a-digital-dictatorship/10200278?nw=0>> [žiūrėta 2020 04 08].

Chen, Yifan 2018. *Nowhere To Hide? Big Data, Little Privacy Protection In China* [interaktyvus]. Prieiga: <<https://worldcrunch.com/tech-science/nowhere-to-hide-big-data-little-privacy-protection-in-china>> [žiūrėta 2020 05 12].

Chen, Siyi 2017. *This film is made entirely with surveillance footage* [interaktyvus]. Prieiga: <<https://qz.com/1114178/chinese-artist-xu-bing-created-dragonfly-eyes-a-film-made-entirely-with-surveillance-footage/>> [žiūrėta 2020 05 11].

Chin, Josh 2017. *In China, Surveillance Feeds Become Reality TV* [interaktyvus]. Prieiga: <<https://www.wsj.com/articles/in-china-surveillance-feeds-become-reality-tv-1502357405>> [žiūrėta 2020 05 11].

Creemers, Rogier 2018. *China's Social Credit System: An Evolving Practice of Control* [interaktyvus]. Prieiga: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3175792> [žiūrėta 2020 05 07].

Dockrill, Peter 2018. *China's Chilling 'Social Credit System' Is Straight Out of Dystopian Sci-Fi, And It's Already Switched On* [interaktyvus]. Prieiga: <<https://www.sciencealert.com/china-s-dystopian-social-credit-system-science-fiction-black-mirror-mass-surveillance-digital-dictatorship>> [žiūrėta 2020 05 04].

Dunn, Will 2019. *How Chinese novelists are reimagining science fiction* [interaktyvus]. Prieiga: <<https://www.newstatesman.com/chinese-science-fiction-dystopia-liu-cixin-trilogy>> [žiūrėta 2020 05 06].

Financial Times 2018. *Chinese cult writer Chen Qiufan on pushing the boundaries of sci-fi* [interaktyvus]. Prieiga: <<https://www.ft.com/content/66140b94-4160-11e8-803a-295c97e6fd0b>> [žiūrėta 2020 05 10].

Gertz, Bill 2019. *'Social credit score': China set to roll out 'Orwellian' mass surveillance tool* [interaktyvus]. Prieiga: <<https://www.washingtontimes.com/news/2019/dec/9/social-credit-system-china-mass-surveillance-tool/>> [žiūrėta 2020 04 08].

Grogan, Bryan 2020. *Author Chen Qiufan on Collaborating with AI and the Future of Chinese Sci-Fi* [interaktyvus]. Prieiga: <<https://radiichina.com/stanley-chen-qiufan-science-fiction/>> [žiūrėta 2020 05 10].

Hersey, Frank 2018. *Artist buys and exhibits black market data of 346,000 people, invites them to visit* [interaktyvus]. Prieiga: <<https://technode.com/2018/04/10/wuhan-data-exhibit/>> [žiūrėta 2020 05 12].

Hoffman, Samantha 2017. „Programming China: The Communist Party’s autonomic approach to managing state security“, iš *China Monitor Perspectives*, ed. Sabine Muscat, Berlin: MERICS | Mercator Institute for China Studies.

Yin, Yijun 2018. *Police Shut 'Privacy Art' Exhibit for Displaying Personal Data* [interaktyvus]. Prieiga: <<https://www.sixthtone.com/news/1002073/police-shut-privacy-art-exhibit-for-displaying-personal-data>> [žiūrėta 2020 05 12].

Jiang, Min, King-Wa Fu 2018. „Chinese Social Media and Big Data: Big Data, Big Brother, Big Profit?“, *Policy & Internet*, 10, 4: 372–392.

Kaplan, Andreas, Michael Haenlein 2018. *Siri, Siri, in my hand: Who’s the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence* [interaktyvus]. Prieiga: <<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0007681318301393#!>> [žiūrėta 2020 04 15].

Kildiş, Hüseyin Pusat 2019. *Digital Totalitarianism: China’s Social Credit System* [interaktyvus]. Prieiga: <<https://ankasam.org/en/digital-totalitarianism-chinas-social-credit-system/>> [žiūrėta 2020 05 09].

Kofman, Ava 2019. *Your Face Tomorrow* [interaktyvus]. Prieiga: <<https://www.artnews.com/art-in-america/features/your-face-tomorrow-63595/>> [žiūrėta 2020 05 11].

Kostka, Genia 2018. *China's Social Credit Systems and Public Opinion: Explaining High Levels of Approval* [interaktyvus]. Prieiga: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3215138> [žiūrėta 2020 04 10].

Lehr, Peter 2019. *Counter-Terrorism Technologies: A Critical Assessment*, 1-as leid. Switzerland: Springer International Publishing AG part of Springer Nature.

Lietuvių literatūros enciklopedija [interaktyvus]. Prieiga: <<http://www.literatura.lt/?s=ezopo+kalba>> [žiūrėta 2020 04 03].

Liu, Ken 2015. *Staying Sensitive in the Crowd: A Conversation with Chen Qiufan* [interaktyvus]. Prieiga: <http://clarkesworldmagazine.com/chen_interview/> [žiūrėta 2020 05 10].

Mosher, Steven W. 2019. *China's new 'social credit system' is a dystopian nightmare* [interaktyvus]. Prieiga: <<https://nypost.com/2019/05/18/chinas-new-social-credit-system-turns-orwells-1984-into-reality/>> [žiūrėta 2020 04 08].

Musée Magazine 2017. *Fruits of surveillance: Xu Bing Interview about "Dragonfly Eyes"* [interaktyvus]. Prieiga: <<https://museemagazine.com/features/2017/10/17/dragonfly-eyes-an-interview-with-xu-bing>> [žiūrėta 2020 05 11].

NEWS WIRES 2020. *Robots and cameras: China's sci-fi quarantine enforcement* [interaktyvus]. Prieiga: <<https://www.france24.com/en/20200503-robots-and-cameras-china-s-sci-fi-quarantine-enforcement>> [žiūrėta 2020 05 04].

Scarano, Alessandro 2019. "Waste is changing our society and living" [interaktyvus].
Prieiga: <<https://www.domusweb.it/en/opinion/2019/05/17/chen-qiufan-waste-is-changing-our-society-and-living.html>> [žiūrėta 2020 05 10].

Song, Mingwei 2016. „Representations of the Invisible: Chinese Science Fiction in the Twenty-First Century“, iš *The Oxford Handbook of Modern Chinese Literatures*, ed. Carlos Rojas, Andrea Bachner, New York: Oxford University Press.

The Economist 2016. *China invents the digital totalitarian state* [interaktyvus].
Prieiga: <<https://www.economist.com/briefing/2016/12/17/china-invents-the-digital-totalitarian-state>> [žiūrėta 2020 05 09].

The Frye Art Museum 2016. *Xu Bing: Dragonfly Eyes (Trailer)* [interaktyvus].
Prieiga: <<https://fryemuseum.org/exhibition/6397/>> [žiūrėta 2020 05 11].

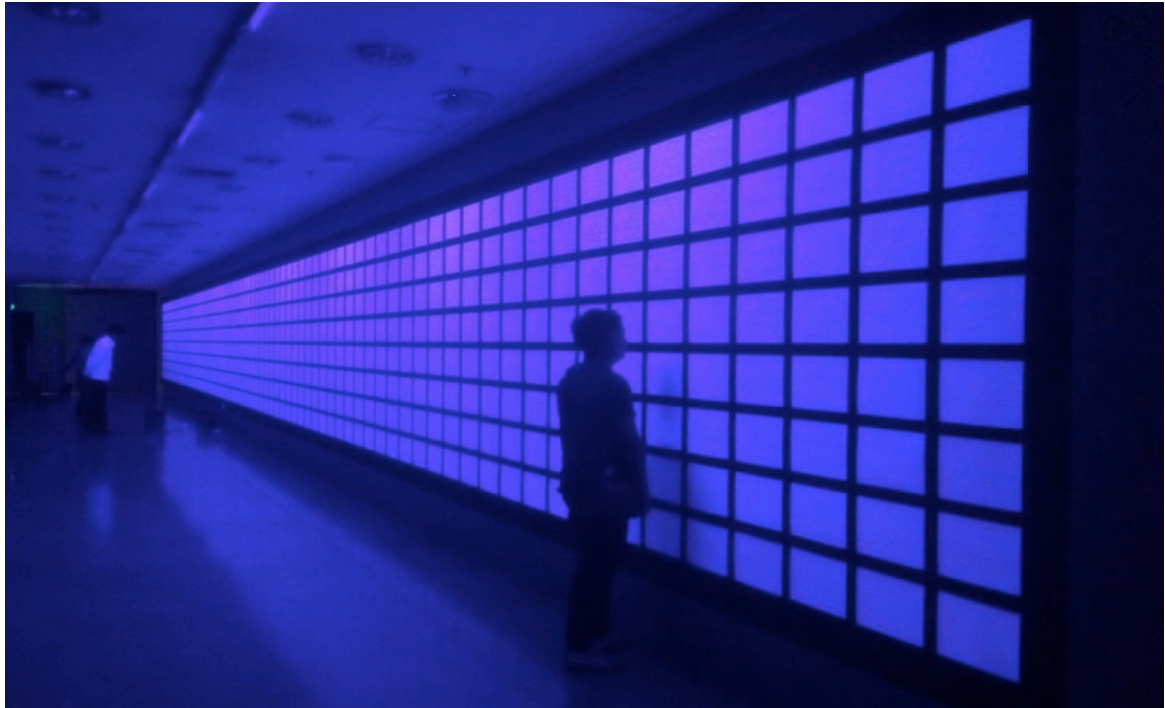
Wee, Sui-Lee, Elsie Chen 2018. *The Personal Data of 346,000 People, Hung on a Museum Wall* [interaktyvus]. Prieiga:
<<https://www.nytimes.com/2018/04/13/technology/china-personal-data-museum.html>> [žiūrėta 2020 05 12].

Zuboff, Shoshana 2019. „Big Other And The Rise Of Instrumentarian Power“, iš *The Age of Surveillance Capitalism*, 1-as leid., New York: PublicAffairs.

PRIEDAI

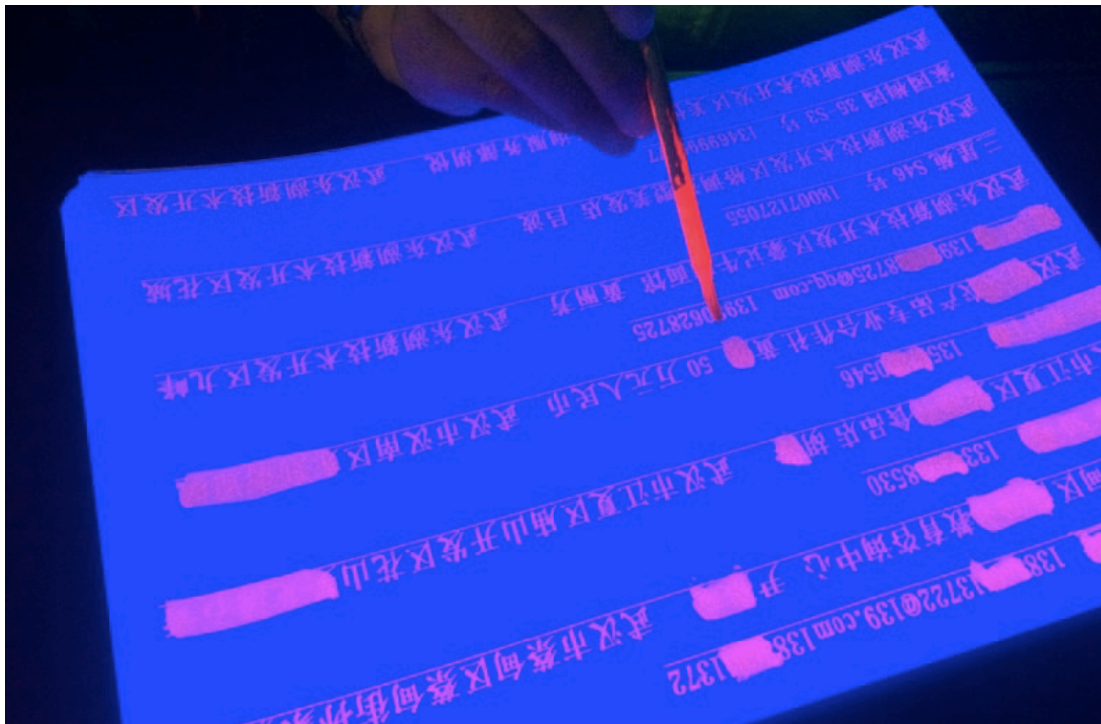
Priedas Nr. 1

(pav. 1)

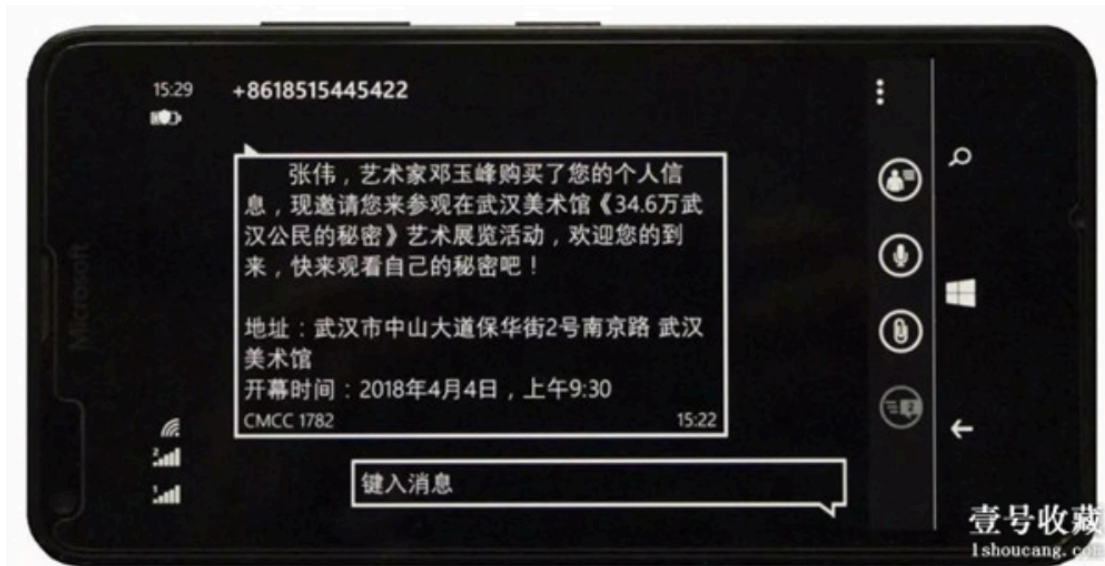
Deng, Yufeng 邓玉峰 2018. Parodos „346,000 Uhano gyventojų paslaptys“ nuotrauka iš „The New York Times“. Prieiga: <<https://www.nytimes.com/2018/04/13/technology/china-personal-data-museum.html>> [žiūrėta 2020 05 19]

(pav. 2)

Deng, Yufeng 邓玉峰 2018. Parodos „346,000 Uhano gyventojų paslaptys“ nuotrauka iš „The New York Times“. Prieiga: <<https://www.nytimes.com/2018/04/13/technology/china-personal-data-museum.html>> [žiūrėta 2020 05 19]

(pav. 3)

Ishoucang 2018. SMS kvietimų tiems, kurių duomenys buvo eksponuojami parodoje, vizualizacija iš „TechNode“. Prieiga: <<https://technode.com/2018/04/10/wuhan-data-exhibit/>> [žiūrėta 2020 05 19]

(pav. 4)

Yang, Yang 杨扬, Kaiho Yu 余佳浩, Dana Cuff 2019. „The Watcher <> The Watched“. Prieiga: <<http://eyesofthecity.net/the-watcher/>> [žiūrėta 2020 05 19]

(pav. 5)

Wang, Yutian 王雨田, Xiaoyu Wang 王晓宇 2019. „City Panopticism“. Prieiga:
<City Panopticism <http://eyesofthecity.net/city-panopticism/>> [žiūrėta 2020 05 19]

(pav. 6)

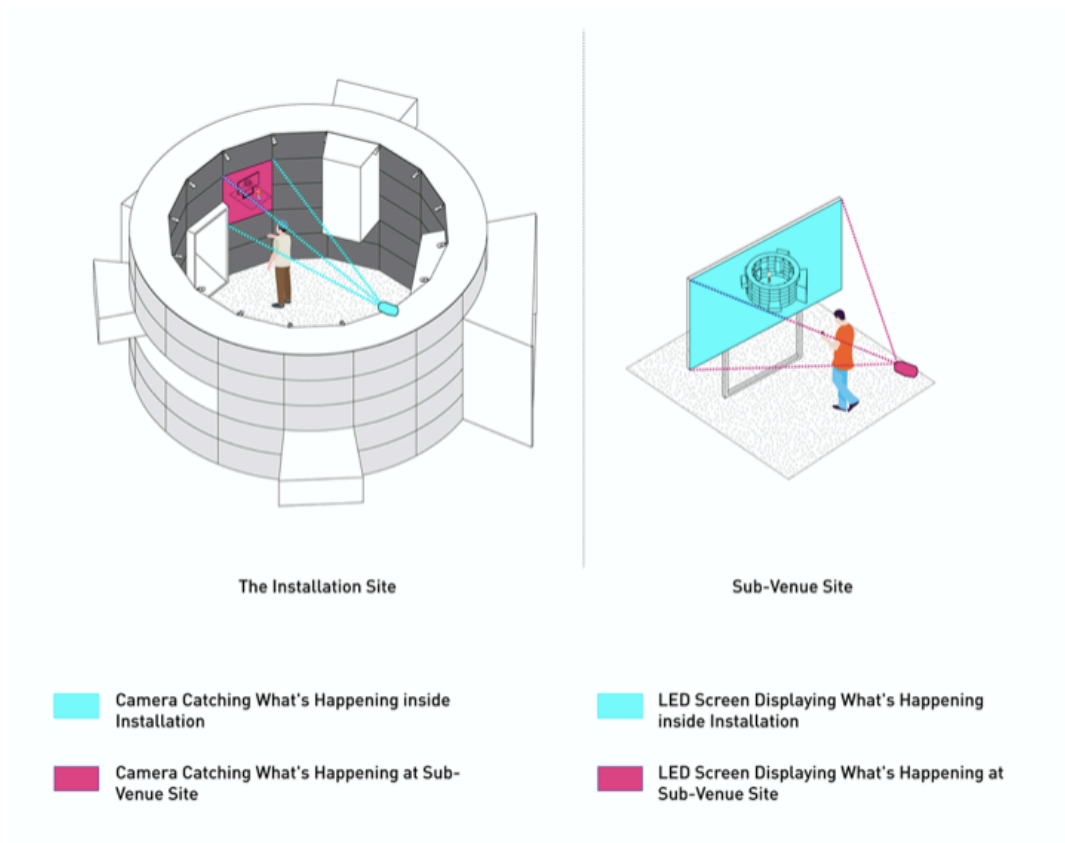
Wang, Yutian 王雨田, Xiaoyu Wang 王晓宇 2019. „City Panopticism“. Prieiga:
<City Panopticism <http://eyesofthecity.net/city-panopticism/>> [žiūrėta 2020 05 19]

(pav. 7)

Wang, Yutian 王雨田, Xiaoyu Wang 王晓宇 2019. „City Panopticism“. Prieiga:
<City Panopticism <http://eyesofthecity.net/city-panopticism/>> [žiūrėta 2020 05 19]

(pav. 8)

Wang, Yutian 王雨田, Xiaoyu Wang 王晓宇 2019. „City Panopticism“. Prieiga:
<City Panopticism <http://eyesofthecity.net/city-panopticism/>> [žiūrėta 2020 05 19]

(pav. 9)

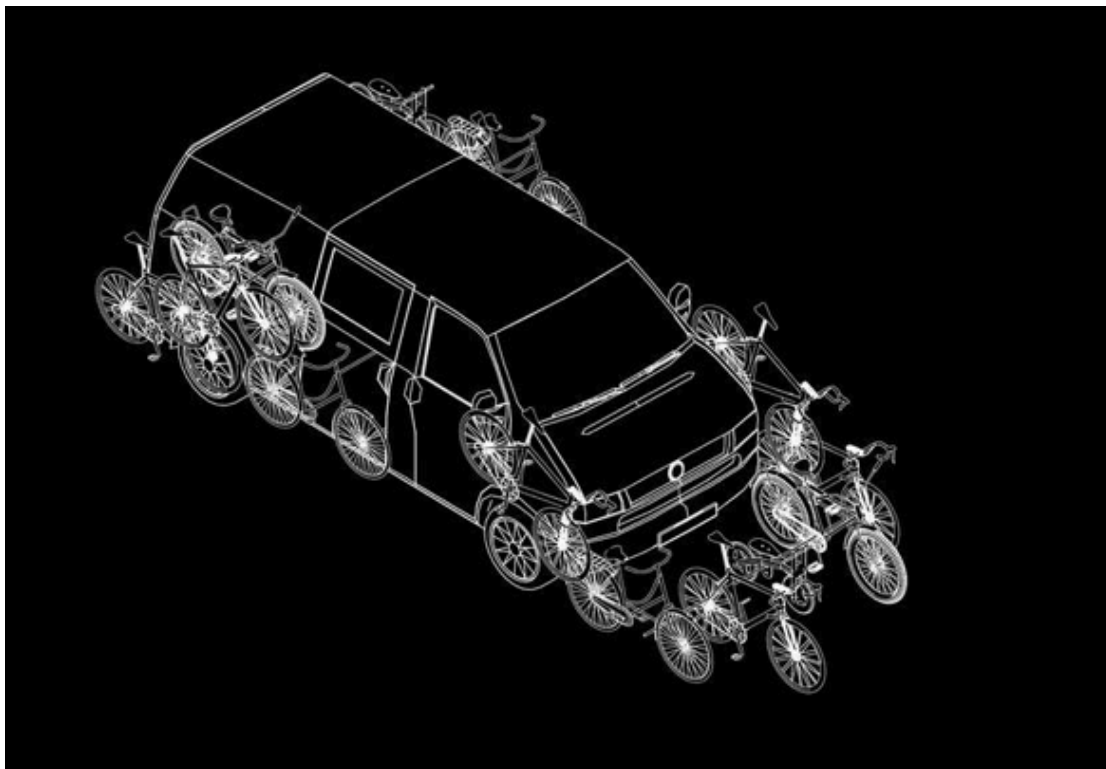
Studio Forage, ALINE Studio 2019. „Seven Stories of Mellonopolis“. Prieiga:
<<http://futurearchitectureplatform.org/projects/b9dfb6ea-1cbe-4e6f-a7c8-1e407a6e0dee/>> [žiūrėta 2020 05 19]

(pav. 10)

Studio Forage, ALINE Studio 2019. „Seven Stories of Mellonopolis“. Prieiga:
<<http://futurearchitectureplatform.org/projects/b9dfb6ea-1cbe-4e6f-a7c8-1e407a6e0dee/>> [žiūrėta 2020 05 19]

(pav. 11)

Studio Forage, ALINE Studio 2019. „Seven Stories of Mellonopolis“. Prieiga:
<<http://futurearchitectureplatform.org/projects/b9dfb6ea-1cbe-4e6f-a7c8-1e407a6e0dee/>> [žiūrėta 2020 05 19]

Aesopian Chinese Language: Critique of Social Credit System in Chinese Society

SUMMARY

The focus of this thesis is critique of Social Credit System in Chinese Society, which is expressed through art. The appreciation of Social Credit System in Chinese society is not as ambiguous as it may seem to be based on official government's narrative and some researches on public opinion. Criticism of government and its initiatives is not acceptable in an authoritarian state. In China's case this tendency is well illustrated by the emergence of Social Credit System itself. However, the fact that criticism cannot be expressed in traditional ways does not mean that it does not exist at all. It can be expressed using indirect ways, through art. Therefore, the goal of the thesis is to determine how criticism of Social Credit system is reflected in artworks of contemporary Chinese artists. The main objectives of the thesis are: a) to present how Social Credit System operates; b) to critically present the theory of panopticism formulated by Michel Foucault and apply it to the context of contemporary China; c) to analyze artworks that reveal the negative attitude towards Social Credit System and to compare ways of expressing criticism reflected in them.

Having evaluated the forms of Social Credit System's critique, it can be concluded that contemporary Chinese artists express criticism using indirect ways like allegories and metaphors, without specifically naming the system. Criticism expressed in this way cannot be detected and evaluated by Social Credit System itself. This means that inventive Chinese find a way to bypass the system that aims to control society, so that they can express their true opinions on political issues. Criticism of Social Credit System reflected in the artworks discussed is mostly related to violation of privacy rights. Therefore, despite the fact that Chinese society is perceived to be prone to collectivism, Social Credit System is unacceptable to some of the citizens due to its excessive invasion of privacy.

This thesis may be useful for scholars and students who want to get further acquainted with Social Credit System and forms of resistance to the prevailing political ideology in contemporary China.